

УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

І. В. САБАДОШ, А. М. ГАЛАС

ПРИКЛАДНЕ УКРАЇНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО

**СИНТАКСИС
СЛОВСПОЛУЧЕННЯ
І ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ**

ПРАКТИКУМ

Навчально-методичний посібник для студентів
спеціальності 035 Філологія,
спеціалізації 035.01 Українська мова та література

УЖГОРОД 2023

УДК 811.161.2'367.4(075.8)

Сабадош І. В., Галас А. М.

С12 Прикладне українське мовознавство. Синтаксис словосполучення і простого речення: Практикум. Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності 035 Філологія, спеціалізації 035.01 Українська мова і література. Ужгород, 2023. 67 с.

Навчальний посібник призначений для проведення практичних занять зі студентами спеціальності 035.01 «Філологія (українська мова і література)» з курсу «Прикладне українське мовознавство» (синтаксис словосполучення і простого речення). Він покликаний сприяти засвоєнню студентами як самостійно, так і під керівництвом викладача теоретичних знань курсу і допомогти студентам у виробленню в них навичок аналізу мовних явищ, у практичному оволодінню синтаксичного багатства української літературної мови.

Рецензенти

Г. І. Вовченко, кандидат філологічних наук, доцент

І. Я. Філак, кандидат філологічних наук, доцент

Відповідальна за випуск

О. Ф. Миголинець, кандидат філологічних наук, доцент

Рекомендовано до друку вченою радою
філологічного факультету
Ужгородського національного університету,
протокол № 6 від 30 березня 2023 р.

© І. В. Сабадош, А. М. Галас, 2023

ЗМІСТ

ВСТУПНІ ЗАУВАЖЕННЯ.....	4
ПРОГРАМА КУРСУ “ПРИКЛАДНЕ УКРАЇНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО” (СИНТАКСИС СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ І ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ)	5
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	7
СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ ЯК СИНТАКСИЧНА ОДИНИЦЯ	10
РЕЧЕННЯ ТА ЙОГО ОСНОВНІ ОЗНАКИ. ТИПИ РЕЧЕНЬ	14
ДВОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ. ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ. ПІДМЕТ, ЙОГО ТИПИ І СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ. ПРОСТИЙ ПРИСУДОК І СПОСОБИ ЙОГО ВИРАЖЕННЯ	18
СКЛАДЕНИЙ І СКЛАДНИЙ ПРИСУДКИ, ЇХНІ РІЗНОВИДИ ТА СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ	22
ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ. ОСОБОВІ ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ: ОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ, НЕОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ, УЗАГАЛЬНЕНО-ОСОБОВІ	26
БЕЗОСОБОВІ, ІНФІНІТИВНІ ТА НОМІНАТИВНІ ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ.....	28
ПРОСТЕ ПОШИРЕНЕ РЕЧЕННЯ. ДОДАТОК, ЙОГО РІЗНОВИДИ ТА СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ	32
ОЗНАЧЕННЯ, ЙОГО РІЗНОВИДИ ТА СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ	36
ОБСТАВИНИ. РІЗНОВИДИ ТА СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЇХ	39
ПОВНІ І НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ.....	43
ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ. ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ	47
РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ. ВІДОКРЕМЛЕНІ ОЗНАЧЕННЯ І ПРИКЛАДКИ	49
РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ І ДОДАТКАМИ. УТОЧНЮВАЛЬНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ.....	52
РЕЧЕННЯ ЗІ ВСТАВНИМИ ТА ВСТАВЛЕНИМИ КОМПОНЕНТАМИ. ЗВЕРТАННЯ.....	57
ПОРЯДОК СЛІВ У ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ. СЛОВА-РЕЧЕННЯ	62
КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ	65

ВСТУПНІ ЗАУВАЖЕННЯ

Навчальний посібник призначений для проведення практичних занять зі студентами спеціальності 035.01 «Філологія (українська мова і література)» з курсу «Прикладне українське мовознавство». Він покликаний сприяти засвоєнню студентами як самостійно, так і під керівництвом викладача теоретичних знань зі синтаксису словосполучення та простого речення і допомогти студентам у виробленню в них навичок аналізу мовних явищ, у практичному оволодінню синтаксичного багатства сучасної літературної української мови.

Після вступних зауважень до практикуму подається програма курсу «Прикладне українське мовознавство» в межах розділів «Синтаксис словосполучення» і «Синтаксис простого речення».

Кожне практичне заняття має такі структурні частини: контрольні питання, список основних і додаткових праць, із яких можна одержати вичерпні відповіді на всі контрольні питання. До списку внесено тільки найголовніші праці. Першими подаються підручники, навчальні посібники, далі йдуть мовознавчі праці, довідники, в яких висвітлюються питання практичного заняття. Списки літератури, наявні в цьому практикумі, можуть бути використані студентами і при написанні курсових, дипломних, магістерських, рефератів, статей та інших наукових робіт.

Практичні завдання підібрано до всіх тем і основних питань зазначених розділів синтаксису словосполучення і простого речення сучасної української літературної мови. Передбачено також конспектування важливих теоретичних праць, у яких розглядаються дискусійні в мовознавчій науці питання синтаксису. Крім засвоєння теоретичного програмового матеріалу, студент повинен глибоко оволодіти навичками синтаксичного аналізу. З цією метою додано зразки аналізу словосполучень і різних типів простого речення (за членами речення і способами вираження їх) і схеми зв'язків слів у цих реченнях.

Пропонована праця підготовлена відповідно до вимог кредитно-модульної системи навчання у вищій школі. Тому в кінці посібника подано також перелік контрольних питань, на яких базуються завдання модульних контрольних робіт та екзаменаційних білетів з курсу «Прикладне українське мовознавство (синтаксис словосполучення і простого речення)».

Підготовку до практичного заняття слід розпочинати із глибокого засвоєння теоретичного матеріалу, орієнтуючись на програму та контрольні питання і опрацювавши, крім конспекту, подану до кожного практичного заняття літературу – основну і по можливості додаткову.

ПРОГРАМА КУРСУ
“ПРИКЛАДНЕ УКРАЇНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО”
(СИНТАКСИС СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ І ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ)

Словосполучення як синтаксична одиниця. Предмет і завдання синтаксису. Зв'язок синтаксису з іншими мовознавчими і немовознавчими науками. Словосполучення у системі синтаксичних одиниць. Відомості з історії дослідження словосполучення. Типи сполучень слів за ступенем єдності компонентів. Лексичні (лексикалізовані) словосполучення, фраземи, синтаксичні словосполучення. Змістові і структурні ознаки словосполучення. Словосполучення і слово. Синтаксичне словосполучення і речення: спільні й відмінні ознаки. Принципи класифікації синтаксичних словосполучень. Типи словосполучень.

Поняття синтаксичного зв'язку. Предикативні і непередикативні словосполучення. Види синтаксичного зв'язку: сурядний, підрядний. Підрядні і сурядні словосполучення. Типи підрядного синтаксичного зв'язку: узгодження, керування, прилягання. Особливості синтаксичного зв'язку між підметом і присудком. Семантико-синтаксичні відношення у словосполученні і реченні, їхні типи: передикативні, єднальні, протиставні, розділові, градаційні, об'єктні, атрибутивні, обставинні. Засоби вираження синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень у словосполученні і реченні. Синтагма та її співвідношення зі словосполученням.

Речення як основна синтаксична одиниця. Речення як комунікативна і структурна одиниця. Основні ознаки речення. Класифікації речень. Комунікативні (за метою висловлювання) типи речень: розповідні, питальні, спонукальні, бажальні. Типи речень за експресією, або емоційним забарвленням (окличні й неокличні), модальністю (стверджувальні й заперечні), будовою (прості й складні). Структурні типи простих речень: двоскладні й односкладні, поширені й непоширені, повні й неповні, ускладнені й неускладнені. Парадигма простого речення.

Просте двоскладне непоширене речення. Загальна характеристика двоскладного речення. Граматичні та семантичні критерії виділення членів речення. Синтаксичне значення членів речення. Форми членів речення. Структура членів речення. Головні і другорядні члени речення. Головні члени двоскладного речення.

Підмет, його типи (простий і складений) і способи вираження. Присудок, його типи: простий, складений (дієслівний, іменний) і складний. Способи вираження структурних типів присудка. Випадки ускладнення простих і складених присудків. Граматичний зв'язок підмета і присудка. Пунктуація між групою підмета і групою присудка.

Односкладні речення. Загальні відомості про односкладні речення. З історії питання про односкладні речення. Типи односкладних речень: означено-особові, узагальнено-особові, неозначено-особові, безособові, інфінітивні, номінативні речення. Питання про вокативні і генітивні речення. Способи вираження головного члена односкладних речень.

Просте поширене речення. Другорядні члени речення. Просте поширене речення. Другорядні члени речення. Критерії визначення і принципи класифікації другорядних членів речення.

Додаток. Види додатка. Прямий і непрямий додаток, способи вираження. Означення. Узгоджене і неузгоджене означення, способи вираження. Прикладка як особливий різновид означення, її різновиди. Принципи розпізнавання прикладки і пояснюваного нею іменника. Обставини, їхні різновиди і способи вираження.

Складні випадки аналізу другорядних членів речення. Розмежування непрямих додатків і неузгоджених означень, виражених іменниками у формі непрямих відмінків. Складні випадки розмежування неузгоджених означень та обставин, виражених іменниками у формі непрямих відмінків. Складні випадки розмежування додатків та обставин, виражених іменниками у формі непрямих відмінків. Інфінітив у ролі другорядних членів речення.

Повні і неповні речення. Повні речення. Неповні речення як особливий структурно-семантичний тип речень. Структурно-граматичні типи неповних речень: контекстуальні, ситуативні, еліптичні. Поняття про приєднувальні (видільні, парцелятивні) речення.

Просте ускладнене речення. Ускладнення в структурі простого речення. Типи ускладнення. Речення з однорідними членами. Засоби вираження однорідності. Однорідні й неоднорідні означення. Узагальнювальні слова при однорідних членах речення. Форми присудка при однорідних підметах. Пунктуація у реченнях з однорідними членами.

Речення з відокремленими членами. Природа відокремлення. Напівпредикативність як синтаксична категорія. Синтаксичні умови відокремлення другорядних членів речення. Відокремлені узгоджені і неузгоджені означення. Відокремлені прикладки. Відокремлені обставини. Питання про відокремлені додатки. Поняття про уточнювальні члени речення і відмінність їх від відокремлених членів. Пунктуація у реченнях із відокремленими і уточнювальними членами.

Речення зі вставними і вставленими компонентами. Вставні і вставлені компоненти у простому реченні. Вставні слова, словосполучення і речення. Функціонально-семантична роль вставлених слів, словосполучень і речень. Пунктуація у реченнях зі вставними і вставленими словами, словосполученнями і реченнями.

Речення зі звертаннями. Звертання. Засоби вираження звертання. Функціонально-синтаксична роль звертання. Розділові знаки при звертаннях. Вокативні речення.

Порядок слів у простому реченні. Порядок слів у реченні. Змістові (сміслові), синтаксичні й стилістичні функції порядку слів у реченні. Прямий і зворотний (інверсійний) порядок слів. Синтаксичне й актуальне членування речення.

Слова-речення. Загальне поняття про слова-речення. Їхні ознаки. Групи слів-речень за ознаками комунікативного використання.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

Бевзенко С. П., Литвин Л. П., Семеренко Г. В. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. Київ: Вища шк., 2005. 270 с. (Далі: *Бевзенко та ін.*).

Вихованець І. Р. Граматика української мови: Синтаксис. Київ: Либідь, 1993. 368 с. (Далі: *Вихованець*, Синтаксис).

Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1972. 515 с. (Далі: *СУЛМ: Синтаксис*).

Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: Підручник. Київ: Видавничий центр “Академія”, 2004. 408 с. (Серія “Альма-матер”) (Далі: *Шульжук*, Синтаксис).

Українська мова: Енциклопедія. Київ: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2000; 2-е вид., 2004; 3-є вид., 2007 (Далі: *Енциклопедія УМ*).

* * *

Галас А. М., Сабадош І. В. Синтаксис словосполучення і простого речення сучасної української мови: Практикум. Ужгород, 2018. 210 с.

Галас А. М. Практична пунктуація: Навчально-методичний посібник для студентів філологічних спеціальностей. Ужгород, 2002. 84 с.

Синтаксис простого речення сучасної української літературної мови: Методичні розробки до практичних занять для студентів філологічного факультету (спеціальність “Українська мова і література”) / А. М. Галас, В. І. Добош, І. В. Сабадош. Ужгород, 1999. 92 с.

Додаткова

Булаховський Л. А. Питання синтаксису простого речення в сучасній українській мові. *Дослідження з синтаксису української мови.* Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. С. 5–29.

Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П. Граматика української мови. Київ: Рад. школа, 1982. 209 с.

Волох О. Т., Чемерисов М. Т., Чернов Є. І. Сучасна українська літературна мова. Київ: Вища шк., 1976. С. 242–324.

Волох О. Т., Чемерисов М. Т., Чернов Є. І. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис. 2-е вид., перероблене і доповнене. Київ: Вища шк., 1989. 279 с.

Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вища шк., 1985. 361 с.

Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць. Київ: Наук. думка, 1991. 192 с.

Гортинич В. О., Горяний В. Д., Журба І. Я., Тараненко І. Й. Українська мова. Ч. 2. Київ: Вища шк., 1993. 239 с.

Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис. Лабораторний практикум. Київ: Вища шк., 1989. 254 с.

Гуйванюк Н. В. Українська мова. Схеми, таблиці, тести: Навч. посіб. / Н. В. Гуйванюк, О. В. Кардащук, О. В. Кульбабська. Львів: Світ, 2005. 302 с.

Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць. Чернівці: Рута, 1999. 336 с.

Гуйванюк Н. В., Кардащук О. В., Кульбабська О. В. Синтаксис сучасної української мови: Схеми і таблиці: Навчальний посібник. 2-е вид. Чернівці: Рута, 2003. 159 с.

Доленко М., Дацюк І. І., Кващук А. Г. Сучасна українська мова. 3-є вид., перероб. і доп. Київ: Вища шк., 1987. 351 с.

Дослідження з синтаксису української мови. Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. 296 с.

Дудик П. С., Литовченко В. М. Сучасна українська мова: Завдання і вправи: Навч. посіб. Київ: ВЦ "Академія", 2007. 264 с.

Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: Підручник. Київ: ВЦ "Академія", 2010. 384 с. (Серія "Альма-матер").

Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика. Київ: Наук. думка, 1982. 210 с.

Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С. Я. Єрмоленко. Київ: Либідь, 2001. 224 с.

Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова. Київ: Наук. думка, 1984. 255 с.

Загнітко А. Основи українського теоретичного синтаксису. Горлівка, 2004. 228 с.

Загнітко А. П. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис простого ускладненого і складного речення (теоретико-навчальний комплекс). Донецьк: ДонДУ, 1994. 204 с.

Загнітко А. Теоретична граматика української мови: Синтаксис. Донецьк: ДонНУ, 2001. 662 с.

Загнітко А. Теорія сучасного синтаксису. 3-є вид., випр. і доп. Донецьк: ДонНУ, 2008. 294 с.

Заборна М. Просте речення. Складні випадки аналізу: Навч. посіб. для студ. вищих пед. навч. закл. Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. 126 с.

Іваненко З. І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення. Київ; Одеса, 1981. 144 с.

Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові. Київ: Вища школа, 1986.

Іваницька Н. Л. Синтаксис простого речення: Складні випадки аналізу: Навч.-метод. посібник. Київ: Вища шк., 1989. 62 с.

Івченко М. П. Сучасна українська літературна мова. Київ: Вид-во Київського ун-ту, 1965. 504 с.

Кадомцева Л. О. Українська мова: Синтаксис простого речення: Навч. посібник. Київ: Вища шк., 1985. 127 с.

Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посібник. Київ: Либідь, 1995. 312 с.

Кобилянська М. Ф., Гуйванюк Н. В. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис: Зб. вправ: Навч. посіб. Київ: Вища школа, 1992. 272 с.

Кротевиц Є. В., Родзевич Н. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вид-во АН УРСР, 1957. 236 с.

Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2: Синтаксис. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Рад. школа, 1965. 284 с.

Курс сучасної української літературної мови: У 2 т. / За ред. Л. А. Булаховського. Т. 2: Синтаксис. Київ: Рад. школа, 1951. 408 с.

Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. Київ: Наук. думка, 1966. 324 с.

Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення. Київ: ПП Я. Січовик, 2006. 240 с.

Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики. Київ: Наук. думка, 1988. 236 с.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля Київ, 2006. 716 с.

Синтаксис словосполучення і простого речення: (Синтаксичні категорії і зв'язки). Київ: Наук. думка, 1975. 222 с.

Скаб М. С. Граматика апеляції в українській мові. Чернівці: Місто, 2002. 272 с.

Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посібник. Київ: Вища шк., 1994. 670 с.

Степаненко М. І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення. Київ: Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. Драгоманова, 1997. 216 с.

Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: Підручник / А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Коломийцева та ін. Київ: Знання, 2010. 374 с.

Сучасна українська літературна мова: Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред. М. Я. Плющ. Київ: Вища шк., 1994. 414 с.

Сучасна українська мова: Синтаксис: підручник / За ред. О. Д. Пономарева. Київ: Либідь, 2008. 488 с.

Тоцька Н. І. Українська пунктуація: Практикум. Київ: Вища шк., 1990. 160 с.

Удовиченко Г. М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові. Київ: Наук. думка, 1968. 227 с.

Украинская грамматика / В. М. Русановский, М. А. Жовтобрюх, Е. Г. Городенская, А. А. Грищенко. Київ: Наук. думка, 1986. 240 с.

Український правопис. Київ: Наук. думка, 2007. 238 с.

Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен: Молоде життя, 1951. 403 с. Перевидано: Шевельов Ю. Нарис сучасної української

літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947–1953) / Упор. Л. Белея, Л. Нуждак; Вст. ст., прим. Л. Белея. Київ: Темпора, 2012. С. 29–446.

Шкуратяна Н. Г., Шевчук С. В. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: Навч посіб. Київ: Вища шк., 2007. 823 с.

Ющук І. П. Українська мова: Підручник для студ. філолог. спец. вищих навч. закл. Київ: Либідь, 2004. 640 с.

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ ЯК СИНТАКСИЧНА ОДИНИЦЯ

Питання для перевірки засвоєння теоретичного матеріалу

1. Предмет і завдання синтаксису. Розділи синтаксису.
2. Словосполучення як синтаксична одиниця. Розрізнення лексичних, фразеологічних і синтаксичних словосполучень.
3. Структурні типи словосполучень: прості і складні.
4. Типи словосполучень за функцією: предикативні і непередикативні.
5. Види синтаксичних зв'язків: сурядний і підрядний. Сурядний зв'язок.
6. Типи підрядного синтаксичного зв'язку у словосполученні і реченні: узгодження, керування, прилягання.
7. Типи підрядних словосполучень за морфологічним вираженням незалежного компонента.
8. Типи синтаксичних відношень у словосполученні і реченні.
9. Засоби вираження синтаксичних зв'язків та синтаксичних відношень у словосполученні і реченні.
10. Синтагма та її співвідношення зі словосполученням.

Література

Основна

Бевзенко та ін. С. 14–22.

Вихованець, Синтаксис. С. 43–47, 181–213, 207–209.

СУЛМ: Синтаксис. С. 37–47, 51–75, 104–116.

Шульжук, Синтаксис. С. 16–27, 31–42.

Енциклопедія УМ: статті “Керування”, “Координація”, “Підрядність”, “Прилягання”, “Синтагма”, “Синтагматика”, “Синтаксема”, “Синтаксична конструкція”, “Синтаксичний зв'язок”, “Синтаксичні відношення”, “Словосполучення”, “Сурядність”, “Узгодження”.

Додаткова

Алефіренко М. Ф. Співвідношення синтаксичних і фразеологічних словосполучень. *Укр. мова і літ. в шк.* 1983. № 12. С. 37–42.

Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П. Граматика української мови. Київ: Рад. школа, 1982. С. 138–147.

Вихованець І. Р. Синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення. *Синтаксис словосполучення і простого речення*. Київ: Наук. думка, 1975. С. 29–45.

Гуйванюк Н. В., Кардашук О. В., Кульбабська О. В. Українська мова. Схеми, таблиці, тести: Навч. посіб. Львів: Світ, 2005. С. 148.

Дудик П. С. Словосполучення в українській літературній мові. Київ, 1998. 136 с.

Дудик П. С., Литовченко В. М. Сучасна українська мова: Завдання і вправи: Навч. посіб. Київ: Академія, 2007. С. 136–143.

Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С. Я. Єрмоленко. Київ: Либідь, 2001. 224 с.

Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2: Синтаксис. 2-е вид., перероблене і доповнене. Київ: Рад. школа, 1965. С. 5–20.

Медушевський А. П. Лексичні, фразеологічні й синтаксичні словосполучення. *Мовознавство*. 1972. № 6. С. 60–66.

Удовиченко Г. М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові. Київ: Наук. думка, 1968. С. 10–61.

Порядок синтаксичного аналізу словосполучення

1. Визначити тип словосполучення за будовою.
2. Визначити тип словосполучення за типом синтаксичного зв'язку (сурядне, підрядне).
3. Охарактеризувати синтаксичне словосполучення за функцією в реченні (предикативне / непередикативне).
4. Охарактеризувати сурядне словосполучення:
 - а) вид структури (відкрита чи закрита);
 - б) тип семантико-синтаксичного відношення (єднальне, протиставне, розділове, градаційне, пояснювальне, приєднувальне);
 - в) сполучникове чи безсполучникове.
5. Охарактеризувати підрядне словосполучення:
 - а) за морфологічним вираженням головного компонента (підкреслити його): іменне (іменникове, прикметникове, числівникове, займенникове), дієслівне, прислівникове;
 - б) тип підрядного синтаксичного зв'язку: узгодження (повне або неповне); керування (за морфологічним вираженням головного компонента: придієслівне, приіменникове, приприкметникове, приприслівникове; сильне чи слабке; безпосереднє чи посереднє; прилягання);
 - в) тип семантико-синтаксичного відношення (предикативне, об'єктне, атрибутивне, обставинне, об'єктно-атрибутивне, об'єктно-обставинне).
6. Накреслити схему зв'язків слів у кожному реченні.

Умовні позначення зв'язків:

підрядний зв'язок:

———— керування - - - - - сурядний зв'язок
..... узгодження
===== прилягання

Зразок:

Вже тиха осінь ходить берегами, на вербах трусить листячко руде
(Л.Костенко).

Осінь *ходить* – словосполучення просте, підрядне, предикативне, іменне, іменникове, узгодження повне, синтаксичне відношення предикативне.

Осінь *трусить* – як і попереднє словосполучення.

Ходить, трусить – словосполучення просте, сурядне, відкрите, єднальне, безсполучникове.

Тиха осінь – словосполучення просте, підрядне, непередикативне, іменне (іменникове), узгодження повне, синтаксичне відношення атрибутивне.

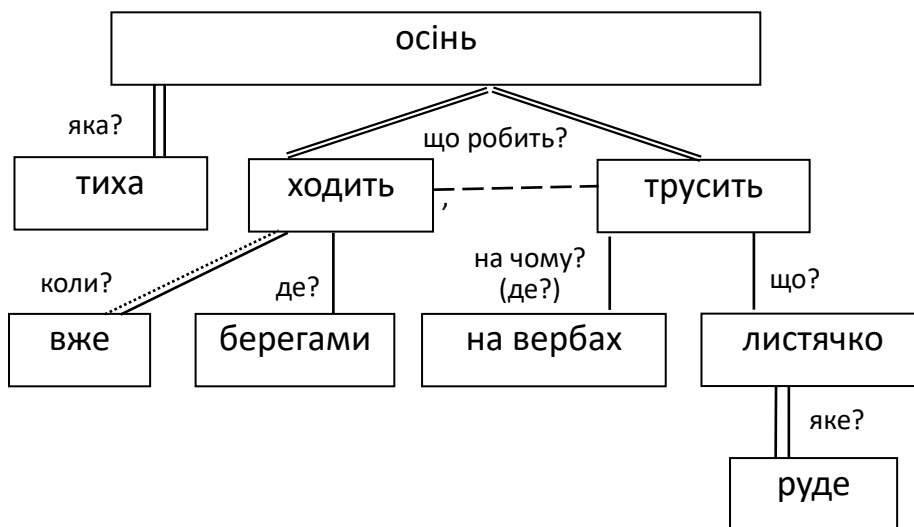
Вже ходить – словосполучення просте, підрядне, непередикативне, дієслівне, прилягання, прислівникове, синтаксичне відношення обставинне.

Ходить берегами – словосполучення просте, підрядне, непередикативне, дієслівне, керування, придієслівне, слабке, безпосереднє, синтаксичне відношення обставинне.

Трусить листячко – словосполучення просте, підрядне, непередикативне, дієслівне, керування, придієслівне, сильне, безпосереднє, синтаксичне відношення об'єктне.

Трусить на вербах – словосполучення просте, підрядне, непередикативне, дієслівне, керування, придієслівне, слабке, посереднє, синтаксичне відношення об'єктне.

Листячко руде – словосполучення просте, підрядне, непередикативне, іменне (іменникове), узгодження повне, синтаксичне відношення атрибутивне.

Завдання. Із наведених речень вичленувати прості словосполучення, зробити повний синтаксичний аналіз їх, накреслити схему зв'язків слів у них; у підрядних словосполученнях підкреслити головний компонент.

1. В історичному музеї зібрано багато експонатів (*М. Чабанівський*).
2. Я готовий повірити в царство небесне (*В. Симоненко*).
3. Українські письменники сімнадцятого віку мали звичку зазначати свої джерела на полях книжок (*І. Огієнко*).
4. В повні права вступала довга дощова осінь (*Ю. Збанацький*).
5. На задньому сидінні старенького автобуса принишк насторожений хлопчик з валізою (*В. Дрозд*).
6. Толя недовго гостював на бабусиних хлібах (*В. Земляк*).
7. А посередині вертілася, крутилася, вибивала дрібушечки дівчина (*Ю. Мушкетик*).
8. Гори були прозорі й легкі і в ці останні дні ясного гірського літа (*О. Гончар*).
9. Сидимо було день при дні у дівочій та робимо (*Марко Вовчок*).
10. Пізньої осені та з першими сніговіями з Харкова на Полтавщину плавом попливли голодуючі (*О. Гончар*).
11. Люблю чернігівську дорогу – весною, влітку, восени (*Л. Костенко*).
12. А три покоління селянського дому Вмістились на знімках старого альбому (*М. Луків*).
13. Мене спиняє біла піна гречок, запашна, легка, наче збита крилами бджіл (*М. Коцюбинський*).
14. Один із санітарів звернув увагу свого товариша на стіну біля вікна (*О. Гончар*).
15. Сухі губи Маланки стиснулись од болю на саму гадку (*М. Коцюбинський*).
16. Але дехто з учнів викликав у нього глибоке занепокоєння (*О. Донченко*).
17. Говорили-шепталися дві тополі гінкі (*Б. Олійник*).
18. Провесняна днина розіпнула сині вітрила й на землю зійшла до сходу сонця (*І. Чендей*).
19. У доброго вчителя слова з ділами ніколи не розходяться (*В. Сімович*).
20. Я наче чую повітря крізь ці двері в прекрасний вечірній присмерк (*Ю. Яновський*).
21. Єремія закладав коло свого палацу неначе свою Січ (*І. Нечуй-Левицький*).
22. Ми тут жили ще до часів потопу (*Б. Олійник*).
23. На столі з'явилася тарілка з білими скибками солонини, сіль, хліб і зубки часнику (*Ю. Станинець*).
24. Щасливий та веселий обід був у Сивашевій хаті другого дня (*Б. Грінченко*).
25. Жоден із них не ламав шапки перед паном (*А. Дімаров*).
26. Єремія Вишневецький рано зоставсь сиротою (*І. Нечуй-Левицький*).
27. Стало виразно чути звичний гул нічного бою (*О. Гончар*).
28. Де-не-де мигають ледь помітні огники гуцульських хат (*У. Самчук*).
29. Мала дитина почала квилить І стиха їсти в матері просить (*Леся Українка*).

30. За часів великої війни зайшли ми далеко на Україну й опинились в одному містечку (*В.Гренджа-Донський*).

РЕЧЕННЯ ТА ЙОГО ОСНОВНІ ОЗНАКИ. ТИПИ РЕЧЕНЬ

Питання для перевірки засвоєння теоретичного матеріалу:

1. Речення як основна синтаксична одиниця.
2. Співвідношення речення і судження.
3. Основні ознаки речення.
4. Комунікативні різновиди речень (за метою висловлювання). Типи речень за емоційним забарвленням, або експресією (окличні й неокличні); за модальністю (стверджувальні й заперечні).
5. Типи речень за структурою (будовою). Прості і складні речення. Структурно-семантичні типи простих речень: а) за складом граматичної основи (двоскладні й односкладні); б) за наявністю або відсутністю другорядних членів речення (поширені й непоширені); в) за наявністю або відсутністю усіх граматично необхідних членів (повні й неповні); г) за наявністю або відсутністю різних елементів ускладнення (ускладнені й неускладнені).

Література

Основна

Бевзенко та ін. С. 33–49.

Вихованець, Синтаксис. С. 51–65.

СУЛМ: Синтаксис. С. 10–14; 17–28.

Шульжук, Синтаксис. С. 43–66.

Енциклопедія УМ: статті “Висловлення”, “Заперечення”, “Заперечні слова”, “Інтоніяція”, “Модальність”, “Непоширене речення”, “Окличне речення”, “Оптативне речення”, “Питальне речення”, “Предикативність”, “Пропозиція”, “Просте речення”, “Речення”, “Розповідне речення”, Семантична структура речення”, “Спонукальне речення”, “Стверджувальне речення”, “Структурна схема речення”.

Додаткова

Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. Київ: Рад. школа, 1983. С. 150–158.

Горпинич В. О., Горяний В. Д. Українська мова: Підручник. Київ: Вища школа, 2003. Ч. II. С. 16–22.

Грищенко А. П. Внутрішня синтаксична організація простого речення. *Синтаксис словосполучення і простого речення*. Київ: Наук. думка, 1975. С. 14–16.

Єрмакова С. Д. Розмежування простих і складних речень. *Укр. мова і літ. в шк.* 1979. № 5. С. 23–27.

Єрмоленко С. Я. Категорія предикативності. *Синтаксис словосполучення і простого речення*. Київ: Наук. думка, 1975. С. 5–11.

Іваницька Н. Л. Непоширене речення в українській мові. *Укр. мова і літ. в шк.* 1984. № 2. С. 31–34.

Іваницька Н. Л. Синтаксична структура двоскладного речення: (Питання формально-граматичного і семантико-граматичного членування). *Укр. мова і літ. в шк.* 1986. № 1. С. 36–41.

Кадомцева Л. О. Граматичні основи класифікації простих речень. *Українське мовознавство*. Київ: Вид-во Київського ун-ту, 1988. Вип. 15. С. 69–74.

Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2: Синтаксис. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Рад. школа, 1965. С. 20–28.

Курс сучасної української літературної мови: У 2 т. / За ред. Л. А. Булаховського. Київ: Рад. школа, 1951. Т. 2. С. 19–21.

Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. Київ: Наук. думка, 1966. 324 с.

Шульжук К. Ф. Розмежування типів простого речення. *Укр. мова і літ. в шк.* 1982. № 11. С. 60–64.

Порядок синтаксичного аналізу простого речення

1. Визначити, просте чи складне речення. Якщо речення складне, виділити в ньому умовно прості речення, кожне з яких проаналізувати за схемою аналізу простого речення.

2. Визначити граматичну основу простого речення.

3. Дати загальну характеристику простого речення:

3.1. за метою висловлювання: розповідне, питальне, спонукальне, бажальне;

3.2. за емоційно-експресивним забарвленням: окличне, неокличне;

3.3. за характером предикативних відношень: стверджувальне, заперечне (загальнозаперечне або частковозаперечне);

3.4. за складом головних членів: двоскладне чи односкладне;

3.5. за наявністю чи відсутністю другорядних членів: поширене або непоширене;

3.6. за наявністю або відсутністю усіх граматично необхідних членів: повне чи неповне;

3.6. за наявністю чи відсутністю ускладнювальних елементів: ускладнене або неускладнене.

Зразок 1

Незважаючи на ранню пору, то в одному кінці, то в іншому зривалася пісня (О. Гончар) речення просте (граматична основа *зривалася пісня*), розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, поширене, повне, ускладнене однорідними обставинами та відокремленою обставиною.

Зразок 2

Та нині гріх замкнути в клітку вільну птицю (І.Франко) речення просте (граматична основа *гріх замкнути*), розповідне, неокличне, стверджувальне, односкладне (безособове), поширене, повне, неускладнене.

Зразок 3

Може, яблук та груш їм передати? (П.Панч) речення просте (граматична основа *передати*), питальне, неокличне, стверджувальне, односкладне (інфінітивне), поширене, повне, ускладнене вставним словом та однорідними додатками.

Завдання 1. З наведених текстів виписати прості речення. Визначити їхні структурно-граматичні типи за поданим вище порядком синтаксичного аналізу простого речення.

I. Нетрі. Несходимі, незміряні.

Маленький смугастий звірок, що сидів собі навпочіпки на поваленій кедрині проти сонечка і пильно, з виглядом ученого-дослідника, розглядав торішній грибок, тримаючи його передніми лапками, раптом нашорошився. Ні. То так щось. У нетрях панує надзвичайна тиша, як у дивному храмі дивного бога. Лише рябок, засвистівши, пролетів з однієї величезної кедрини на іншу і завмер на гілці, мов сучок, нерухомо, опутивши чубату голівку вниз і витягнувши шию. Тиша.

На поваленій кедрині тремтіли сонячні зайчики. Смугастий звірок бурундучок почав бавитися з ними, задерши хвостика, як той драгун султана, перестрибував через них. Присідав і дивився вниз. Внизу, під кедриною, виходячи десь з бур'янів і вітрополу і зникаючи знов у бур'янах та камінним розсипу, виласть вузенька стежечка, звірина доріжка, утоптана за тисячоліття. Їх немало, таких стежечок. А серед них десь й такі, на яких одвіку ще не ступала нога людська.

Бурундук зіскочив на стежечку, щось поворожив, пройшовся сюди-туди і враз, тривожно цикнувши, стрімголов вискочив на кедрину, на пень, звідти на дубок. Сховався. Визирнув. Знову сховався. Цикнув і завмер, виглядаючи з-за стовбура. Ні, таки він не помилився зразу. Щось таки добирається, щось іде стежечкою. Шелеснула суха бирка. Тріснула гілка. Посипались камінці і покотились десь, покотились униз. Щось важко, помалу йшло крутою стежкою на становик (*І.Багряний*).

II. Був холодний грудневий день. Не лише Торонто, а й весь світ готувався зустрічати двадцять перше століття і третє тисячоліття. Передбачення, перестороги, побажання – чого тільки не можна було почути і прочитати на сторінках часописів і газет з цього приводу. Але Андрій вирішив зустрічати третє тисячоліття по-своєму. Все своє життя він жив Україною. Задля неї був двічі поранений минулої війни. Тричі був полонений. Сибір, німецькі табори, партизанська неволя, а потім – далека чужина. Єдине, що взяв із собою, – це частинка рідної України. І щоб не згубити її в своїх блуканнях по світу, він

сховав той скарб глибоко у своєму серці. І тому, коли те серце ослабло і лікар запропонував Андрієві операцію, він навіть слухати не хотів.

– Е ні, лікарю... Ви не розумієте. Я не поміняю своє серце на найздоровіше в світі. Я носив його вісімдесят років – понесу й далі до останнього подиху.

Життя без України він не уявляв (*Л.Горlach*).

III. Бабиного літа нить тоненька

Тане на блакитнім полотні...

Все минає. Навіть культ Шевченка.

Україна – вся на засланні.

Натягти шинель, у кирзу взутись,

Захалявну лірику плести...

Як нам в Україну повернутись?

І не в Канів – мертвими, як ти?

Полчища імперських істуканів

І тепер ідуть і йдуть на нас,

Де ішли дорогою на Канів

Ми колись, і з нами йшов Тарас.

Золото світило на емалі

І в поета-парубка сльозі...

Тестові завдання

Яке з поданих речень просте?

1. Здавалось, ці люди не знали ніяких хвороб і дух їхній ніколи не відав занепалості (*О.Гончар*).
2. Юнак хоче бути досвідченим і старішим, а одержавши це все, жагуче бажає повернути наївні, дурні дні (*Ю.Яновський*).
3. Доля звичайно тих найвище підносить, кого думає найнижче зіпхнути (*І.Франко*).
4. І вже нема в цілому світі тих кам'яниць і світлиць, які могли б потьмарити світло рідної хати, нехитрий затишок і щедротність у ній (*І.Чендей*).
5. Але як швидко побіля вогню не бігай – все рівно обпечешся (*Г.Тютюнник*).

Яке з поданих речень непоширене?

1. Настав довгий тривожний час чекання (*М.Івченко*).
2. А голуб був чудесний (*В.Винниченко*).
3. Рік минув від того дня (*І.Франко*).
4. Франко – це частина історії нашої землі (*В.Сімович*).
5. І зробився я знову незримий (*Т.Шевченко*).

Яке з поданих речень неповне?

1. Хто мене поставив сторожею серед руїн і смутку? (*Леся Українка*).
2. Загазовані хімконцернами вітри не мають кордонів (*П.Загребельний*).
3. Істини живуть незалежно від нашого знання й наших зусиль (*П.Загребельний*).

4. У всякого своя доля і свій шлях широкий (*Т.Шевченко*).
5. Петро Петрович тільки що скінчив університет і ще не мав ні посади, ні сталої роботи (*В.Самійленко*).

Яке з поданих речень неускладнене?

1. Нам трьом давали консультації (лекціями це не назвеш) з радіотехніки (*П.Автомонав*).
2. Я звернувся до Добровського, однак не був у силі промовити до нього (*О.Турянський*).
3. Далеко-далеко там, на краю світа, вузькою ниточкою засвітилось море... (*Х.Алчевська*).
4. Засідання відбувається у високому мурованому костьолі, біля базару (*З.Тулуб*).
5. Перш усього мені треба вигадати ім'я своїй газеті (*В.Самійленко*).

ДВОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ. ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ. ПІДМЕТ, ЙОГО ТИПИ І СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ. ПРОСТИЙ ПРИСУДОК І СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ

Питання для перевірки засвоєння теоретичного матеріалу:

1. Загальна характеристика складу простого речення.
2. Визначення двоскладного речення.
3. Член речення як синтаксична категорія.
4. Підмет. Структурні типи підмета.
5. Простий підмет та способи його вираження.
6. Складений підмет та способи його вираження.
7. Присудок. Структурні типи присудка.
8. Простий присудок та способи його вираження.

Література

Основна

Бевзенко та ін. С. 50–54.

Вихованець, Синтаксис. С. 66–94.

СУЛМ: Синтаксис. С. 149–157.

Шульжук, Синтаксис. С. 67–75.

Енциклопедія УМ: статті “Двоскладне речення”, “Морфологізовані і неморфологізовані члени речення”, “Підмет”, “Присудок”, “Просте речення”, “Речення”, “Члени речення”.

Додаткова

Булаховський Л. А. Підмет і присудок в українській літературній мові. Лекція для студентів. Київ: Рад. школа, 1958. Вип. 1. 47 с.

Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П. Граматика української мови. Київ: Рад. школа, 1982. С. 162–166.

Грищенко А. П. Проблема підмета. *Українське мовознавство*. Міжвід. наук. зб. Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка, Київ, 2004. Вип. 31. С. 43–48.

Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові. Київ: Вища школа, 1986. 167 с.

Кадомцева Л. О. Українська мова. Синтаксис простого речення. Київ: Вища школа, 1985. 127 с.

Козачук Г. О. Підмети, виражені словосполученням. *Укр. мова і літ. в шк.* 1982. № 1. С. 36–39.

Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2: Синтаксис. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Рад. школа, 1965. С. 31–37.

Курс сучасної української літературної мови: У 2 т. / За ред. Л. А. Булаховського. Київ: Рад. школа, 1951. Т. 2. С. 21–38.

Недбайло Л. І. Структура підмета. *Синтаксис словосполучення і простого речення*. К.: Наук. думка, 1975. С. 46–59.

Слинько І. І. Парадигматика простого речення української мови (двоскладне речення). *Мовознавство*. 1978. № 3. С. 23–30.

Явір В. В. Складні випадки визначення членів речення, виражених словосполученням. *Укр. мова і літ. в шк.* 1986. № 5. С. 27–30.

Порядок синтаксичного аналізу простого речення (головні члени двоскладного речення)

1. Записати речення.
2. Визначити його граматичну основу.
3. Дати загальну характеристику простого речення:
 - 3.1. Речення просте.
 - 3.2. Вид речення за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне, бажальне).
 - 3.3. Вид речення за емоційно-експресивним забарвленням (окличне, неокличне).
 - 3.4. Вид речення за характером предикативних відношень (стверджувальне, заперечне: загальнозаперечне, частковозаперечне).
 - 3.5. Тип речення за складом головних членів (двоскладне; односкладне).
4. Головні члени речення. Визначити структурний тип головних членів речення. Дати морфологічну характеристику підмета і присудка.

Вправи і завдання

Завдання 1. Законспектувати: *Слинько І. І.* Парадигматика простого речення української мови (двоскладне речення). *Мовознавство*. 1978. № 3. С. 23–30.

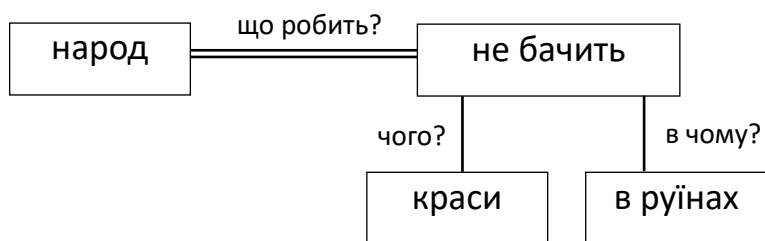
Завдання 2. Дати структурно-семантичну характеристику наведених речень, виписати з кожного речення головні члени, визначити їхній структурний тип та способи вираження. Накреслити схеми зв'язків членів речення.

Зразок 1

Народ не бачить краси в руїнах (О.Довженко) – речення просте, розповідне, неокличне, заперечне, двоскладне.

Народ – підмет, простий, виражений іменником (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; чоловічий рід, II відміна, тверда група, називний відмінок, однина).

Не бачить – присудок, простий, виражений дієсловом недоконаного виду, перехідним, активного стану, дійсного способу, теперішнього часу, 3-я особа однини.

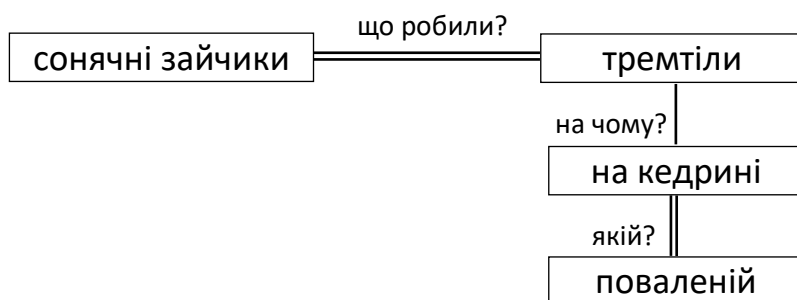

Зразок 2

На поваленій кедрині тремтіли сонячні зайчики (І.Багрянний) – речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне.

Сонячні зайчики – підмет, простий, виражений нерозкладним лексичним сполученням.

Тремтіли – присудок, простий, виражений дієсловом недоконаного виду, неперехідним, активного стану, дійсного способу, минулого часу, множина.

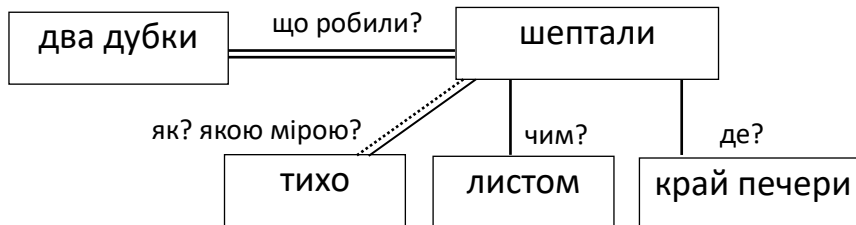

Зразок 3

Тихо листом край печери два дубки шептали (С.Руданський) – речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне.

Два дубки – підмет, складений, виражений словосполученням із кількісним значенням: іменником *дубки* (загальна назва, назва неістот, має конкретне значення; множина, називний відмінок, II відміна, тверда група) і числівником *два* (кількісний, власне кількісний, простий, називний відмінок).

Шептали – присудок, простий, виражений дієсловом недоконаного виду, неперехідним, активного стану, дійсного способу, минулого часу, множина.

Речення для аналізу

А

1. Пішов би я в Україну, пішов би додому... (Т.Шевченко).
2. Жоден з братів не проговорив і слова (І.Чендей).
3. А потім довго будуть затихати десь на печі дитячі голоси (Л.Костенко).
4. То звідки ж явилась “звізда Полин”? (О.Гончар).
5. Старий підбадьорював своїх дітей енергійними вигуками (О.Гончар).
6. Я його давно маю на оці (І.Франко).
7. Вісім крижаків отакених сиділи біля крякухи (Остан Вишня).
8. Валом валять парубки в хату (К.Гордієнко).
9. Він їхав на розвідку і мав надію знайти лісникову хату (Ю.Яновський).
10. Вірите, сокира в мене в руках сама собі тільки – стриб! стриб! стриб! (Остан Вишня).
11. Для самієвського полку це “там” зникало десь за річкою (О.Гончар).
12. Гаркуша був на сьомому небі (О.Гончар).
13. “Запрягайте, хлопці, коні” – лине в небо молоде (П.Тичина).
14. Нехай мої пісні літають по рідній, коханій моїй стороні (Леся Українка).
15. Поезія – це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі (Л.Костенко).
16. Багато людей сидять на килимках і п’ють з великих піал чудовий напій з маринованих черешень (О.Гончар).
17. Так і наш засідатель Марко Побийпіч не виведе кінців... (Г.Квітка-Основ’яненко).
18. І чим же, чим ви будете карати моє смутне, зацьковане дитя? (Л.Костенко).
19. У свідки більш ніхто не зголосився (Л.Костенко).
20. А ми ж про це не мали й гадки (Л.Костенко).

Б

1. В близькому селі відбувалася служба Божа (І.Багрянний).
2. Засніженим полем по ледве помітній дорозі вітром летіло кілька упряжок (Ю.Збанацький).

3. Довго Микола Михайлович не міг одірвати зачарованого погляду від цього величного краєвиду (*Я.Гримайло*).
4. Багато думок промайнуло у матері (*О.Довженко*).
5. Знову замовкли обоє (*Панас Мирний*).
6. Поетів ніколи не був мільйон (*Л.Костенко*).
7. Але невідомий не дбав про поміч Настасі (*П.Загребельний*).
8. На зріст він був високий, тілом міцно збудований і смуглий на обличчі (*В.Підмогильний*).
9. В ті пущі не заходила ніколи ні одна жива душа (*І.Нечуй-Левицький*).
10. Павло терпів, терпів і раптом – брязь легіня в пику (*У.Самчук*).
11. У всіх тих штуках Гершко Гольдкремер здавна, як то кажуть, з'їв муху (*І.Франко*).
12. Бути справжнім художником – означає вибрати тяжку долю (*П.Загребельний*).
13. Багато справ ще у моєї долі (*Л.Костенко*).
14. Оцих тополь приречених кортеж довічно супроводить Україну (*Олександр Олесь*).
15. Але весь мій план полетів сторчача (*Б.Антоненко-Давидович*).
16. Гурточок хлопчиків у кожухах сидять навколо столу й пильно вслухаються до голосу вчителя (*У.Самчук*).
17. Старий зовсім розгубився й з одчаю раптом просто, без манівців і натяків перейшов до самої суті (*Б.Антоненко-Давидович*).
18. Червоніє круглолиций, горить, а не сяє (*Т.Шевченко*).
19. Багато хто з повстанців добре уже знав цей махновський спосіб руйнування залізниць (*О. Гончар*).
20. Сам султан урочисто виводив військо із Стамбула (*П. Загребельний*).

СКЛАДЕНИЙ І СКЛАДНИЙ ПРИСУДКИ, ЇХНІ РІЗНОВИДИ ТА СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ

Питання для перевірки засвоєння теоретичного матеріалу:

1. Визначення складеного присудка. Різновиди складеного присудка.
2. Функції і семантика зв'язок у структурі складеного присудка. Різновиди зв'язок.
3. Дієслівний складений присудок.
4. Іменний складений присудок. Форми вираження призв'язкового компонента в іменному складеному присудку.
5. Складний присудок та його структурні різновиди.
6. Координація присудка з підметом.
7. Тире між підметом і присудком.

Література

Основна

Бевзенко та ін. С. 54–61.

Вихованець, Синтаксис. С. 222–230.

СУЛМ: Синтаксис. С. 157–179.

Шульжук, Синтаксис. С. 75–84.

Енциклопедія УМ: статті “Двоскладне речення”, “Допоміжні дієслова”, “Зв’язка”, “Присудок”, “Просте речення”, “Члени речення”.

Додаткова

Баранник Д. Х. Узгодження присудка з підметом в українській мові. *Укр. мова в шк.* 1960. № 6. С. 8–18.

Булаховський Л. А. Підмет і присудок в українській літературній мові. Лекція для студ. Київ: Рад. школа, 1958. Вип. 1. 47 с.

Вихованець І. Р. Називний, орудний і знахідний відмінки у функції присудка *Укр. мова і літ. в шк.* 1973. № 8. С. 23–33.

Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П. Граматика української мови. Київ: Рад. школа, 1982. С. 165–168.

Іваницька Н. Л. Взаємна зумовленість форм головних членів двоскладного речення. *Укр. мова і літ. в шк.* 1979. № 10. С. 28–33.

Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові. Київ: Вища школа, 1986. 167 с.

Іваницька Н. Л. Трьохелементний присудок в українській мові. *Укр. мова і літ. в шк.* 1973. № 1. С. 16–24.

Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2. Синтаксис. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Рад. школа, 1965. С. 38–52.

Курс сучасної української літературної мови: У 2 т. / За ред. Л. А. Булаховського. Київ: Рад. школа, 1951. Т. 2. С. 38–52.

Мановицька А. Я. Узгодження присудка з однорідними підметами. *Укр. мова і літ. в шк.* 1974. № 3. С. 76–78.

Піскун Г. О. Складний присудок і його структурні типи. *Синтаксична будова української мови.* Київ: Наук. думка, 1986. С. 73–83.

Український правопис. Київ: Наук. думка, 2019. С. 230–232.

Вправи і завдання

Завдання 1. Законспектувати статтю: Іваницька Н. Л. Трьохелементний присудок в українській мові. *Укр. мова і літ. в шк.* 1973. № 1. С. 16–24.

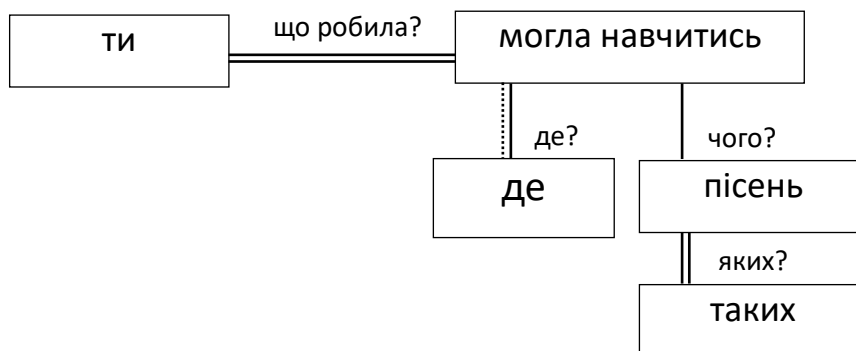
Завдання 2. Дати синтаксичну характеристику наведених речень, визначити в них головні члени, їхні структурні типи та способи вираження. Накреслити схеми зв’язків членів речення.

Зразок 1

Де ж ти могла пісень таких навчитись? (Леся Українка) – речення просте, питальне, неокличне, стверджувальне, двоскладне.

Ти – підмет, простий, виражений займенником (особовий, 2-а особа однини, називний відмінок).

Могла навчитись – присудок, складений дієслівний, виражений сполученням модального дієслова **могла** (недоконаний вид, неперехідне, активний стан, дійсний спосіб, минулий час, жіночий рід, однина) та неозначеною формою дієслова **навчитись** (доконаний вид, перехідне, зворотно-середній стан).

Речення для аналізу:

1. Я хочу слухать річ твою урочу (*Леся Українка*).
2. Ти другом, братом і сестрою сіромі стала (*Т.Шевченко*).
3. Посміхатися й бути в доброму гуморі було його основною властивістю, критерієм його ставлення до світу (*В.Підмогильний*).
4. Притчею во язицех був свого часу фразеологічний словник Дубровського (*М.Рильський*).
5. Наталка прибігла сердита, задихана (*О.Гончар*).
6. І вже ніхто з нащадків наймудріших царського ймення прочитати не може (*Леся Українка*).
7. Там над водою купка людей лагодилась сідати в човен (*М.Коцюбинський*).
8. На людях вона завжди готова вступитися за войовничого мічурінця (*О.Гончар*).
9. Найкращі качани ще лишилися досягати на городі (*О.Донченко*).
10. Чорні жилаві руки були наче з заліза (*М.Коцюбинський*).
11. Та невже ви й досі вірити не перестали в камінне щастя? (*Леся Українка*).
12. Мій дім скляний не з казки, лиш правдивий (*Б.-І.Антонич*).
13. Найкращою рибою дід вважав лину (*О.Довженко*).
14. Яка то сила – розум тямущий та людська невсипущість (*О.Гончар*).
15. Він навіть пробував щось говорити хриплим та здушеним голосом (*М.Коцюбинський*).
16. Дід чомусь став маленький, меншенький від мене (*О.Довженко*).
17. Поет всюди залишається господарем свого настрою... (*О.Гончар*).
18. Справа починала бути поганою (*М.Коцюбинський*).
19. Ясько за пастушка був саме того літа... (*М.Рильський*).
20. Убити його – це невідклична потреба, це надзвичайно важливе завдання (*І.Багряний*).
21. Хтось мусить протистояти ворогові (*І.Багряний*).
22. Курей тим часом із десятків прийшло напитися воли (*Л.Глібов*).

23. На колодах біля церкви сиділо кілька дідів (*З.Тулуб*).
24. Василько з матір'ю стомленою ходою ішли додому (*Ю.Збанацький*).
25. Скільки було спроб відновити стиль стародавніх греків! (*П.Загребельний*).
26. Малювання було моєю пристрастю з дитинства (*О.Довженко*).
27. Цю ніч ніхто й на хвилину не склепив очей (*Ю.Збанацький*).
28. Скільки часу, скільки енергії витрачається на різні святкування (*Л.Горлач*).
29. Гей, хто нам посміє шляхи позамикати? (*В.Еллан-Блакитний*).
30. Рано-вранці біля сільської ради юртувалося десятків два підвід (*Г.Тютюнник*).

Завдання 3. У поданих реченнях розставте, якщо потрібно, розділові знаки і поясніть їх.

1. Вчитель одна з найдостойніших пошани постатей на землі (*М.Рильський*).
2. Тиха вода завжди глибока (*Народна творчість*).
3. Мода в мистецтві і нове слово в мистецтві це зовсім різні речі (*М.Рильський*).
4. Стрімкий дах то була не просто видумка майстра, то була доцільність! (*І.Чендей*).
5. Хліб та вода то козацька їда (*Народна творчість*).
6. Найбільше добро в кожного народу це його мова (*Панас Мирний*).
7. Усякий труд почесний (*Народна творчість*).
8. Степ як море (*Л.Глібов*).
9. Мелодійний спів пташки був немов насичений світлом (*Є.Гуцало*).
10. Верба мов чорний покруч ікебани (*Л.Костенко*).
11. Молодість річ умовна (*М.Рильський*).
12. Сила народу непереборна (*П.Тичина*).
13. Ніч наче озеро в берегах неба (*М.Рильський*).
14. “Захар Беркут” і досі дуже читана книжка (*В.Сімович*).
15. Душа народу не сліпа, вона стоока (*М.Рильський*).
16. Найдовша з цих доріг дорога твого приходу (*Д.Павличко*).
17. Я чоловік значний на селі і в громаді маю великий голос (*С.Васильченко*).
18. Народ нужденний, прибитий, понурий, супроти чужих несмілий і недотепний (*І.Франко*).
19. Любов це, люди, діло неосудне (*Л.Костенко*).
20. “Повість минулих літ” першооснова вивчення історії нашого народу (*Д.Степовик*).

ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ ОСОБОВІ: ОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ, НЕОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ, УЗАГАЛЬНЕНО-ОСОБОВІ

Питання для перевірки засвоєння теоретичного матеріалу:

1. Поняття про односкладне речення.
2. Класифікації односкладних речень. Типи односкладних речень.
3. Означено-особові односкладні речення.
4. Неозначено-особові односкладні речення.
5. Узагальнено-особові односкладні речення.

Література

Основна

Бевзенко та ін. С. 89–96.

Вихованець, Синтаксис. С. 66–70; 94–98.

СУЛМ: Синтаксис. С. 232–244.

Шульжук, Синтаксис. С. 112–120.

Енциклопедія УМ: статті “Неозначено-особове речення”, “Односкладне речення”, “Означено-особове речення”, “Просте речення”, “Узагальнено-особове речення”.

Додаткова

Брицин В. М. Односкладні речення в українській мові: до питання методології їхнього дослідження. *Мовознавство*. 2001. № 3. С. 81–87.

Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П. Граматика української мови. Київ: Рад. школа, 1982. С. 174–175.

Городенська К. Предикатно-валентна основа елементарного односкладного речення. *Українська мова*. 2001. № 1. С. 69–73.

Горяний В. Д. Синтаксис односкладних речень. Посіб. для вчителів. Київ: Рад. школа, 1984. 128 с.

Загнітко А. Проблема односкладного речення у сучасній лінгвістиці. *Лінгвістичні студії*. Зб. наук. праць. Вип. 3. Донецьк: ДонДУ, 1997. С. 17–27.

Іваненко З. І. Односкладні речення як синонімічні паралелі двоскладних. *Укр. мова і літ. в шк.* 1985. № 8. С. 38–43.

Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2. Синтаксис. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Рад. школа, 1965. С. 82–89.

Слинько І. І. Парадигматика простого речення української мови (односкладне речення). *Мовознавство*. 1980. № 3. С. 22–29.

Слинько І. І. Чи є односкладні речення? *Мовознавство*. 1985. № 4. С. 48–53.

Вправи і завдання

Завдання 1. Законспектувати статті: *Слинько І. І.* Чи є односкладні речення? *Мовознавство*. 1985. № 4. С. 48–53; *Брицин В. М.* Односкладні речення в українській мові: до питання методології їхнього дослідження. *Мовознавство*. 2001. № 3. С. 81–87.

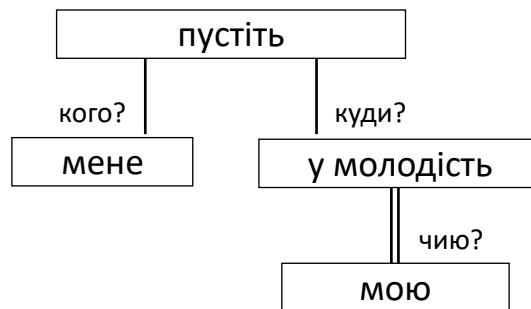
Завдання 2. Дати семантико-структурну характеристику наведених речень, виписати з них головний член і визначити спосіб його вираження. Накреслити схеми зв'язку слів у 1–5 реченнях.

Зразок:

Пустіть мене у молодість мою (В. Стус) – речення просте, спонукальне, неокличне, стверджувальне, односкладне, означено-особове.

Головний член речення:

Пустіть – головний член, простий, виражений дієсловом доконаного виду, перехідним, активного стану, наказового способу, 2 особи, множина.

Речення для аналізу:

А

1. Сміло гляньмо долі в очі (П.Грабовський).
2. Весною в селі встають рано (Гр.Тютюнник).
3. Вчись не до старості, а до смерті (Народна творчість).
4. Принесли світло і поставили на невеличкому столику в одному кутку хати (Панас Мирний).
5. За правду й за народ ставай життям! (Д.Павличко).
6. Стою – мов скеля непорушний (П.Тичина).
7. Гната забрали ще того самого вечора (У.Самчук).
8. Гей, рясно всипте цвітом шлях, у дзвони задзвоніте! (П.Тичина).
9. Після сніданку мене запрошують на веранду й ставлять широке крісло-качалку (М.Івченко).
10. Люби природу не для себе, люби для неї (М.Рильський).
11. Учіться, читайте, І чужому научайтесь, Й свого не цурайтесь (Т.Шевченко).
12. Ранком вивели їх з казарми на двір, розставили лавами (Панас Мирний).
13. Первоцвітом виникаю з веснами на світ (П.Воронько).
14. Сюди Василя привезли після нещасного випадку в польоті (П.Загребельний).
15. Криლოსника на селі поважають як найкультурнішого чоловіка на світі (П.Міговк).
16. Стою, дивлюсь на вас з докором... (Олександр Олесь).
17. З щастя не мруть (Народна творчість).
18. Мабуть, над цим і ламають голову по той бік Бродів (І.Багрянний).
19. Цих пустомолотів голими руками не візьмеш (О.Гончар).
20. Найду собі чорнобриву в степу при долині (Т.Шевченко).

Б

1. Полонених женуть через річку вбрід (*Д.Мордовець*).
2. Сядеш собі під дубочком та й гадку гадаєш (*Народна творчість*).
3. І долину, і криницю На пам'ять назвали Москалевою (*Т.Шевченко*).
4. Золотих не хочу лаврів, з ними щастя не здобуду (*Леся Українка*).
5. Про щастя втрачене даремно не гадай (*Олександр Олесь*).
6. Нас зустрічають хлібом-сіллю (*Леся Українка*).
7. Не вчи орла літати (*Народна творчість*).
8. Любіть життя, шануйте кожен день. Робіть йому коштовні подарунки (*М.Вороний*).
9. Здоровенькі будьмо та себе не гудьмо (*Народна творчість*).
10. Не обіцяй в біді згадати друга, А просто другом будь йому завжди (*М.Карпенко*).
11. Назриваю в гаю запашного зілля, запашного зілля, вибуялих трав (*В.Чумак*).
12. За що, не знаю, називають хатину в гаї тихим раєм (*Т.Шевченко*).
13. Шукайте цензора в собі (*Л.Костенко*).
14. Посадили над козаком явір та калину (*Т.Шевченко*).
15. Для добрих друзів відчиняю дім і маю серця щиру нагороду (*А.Малишко*).
16. Потім мене переносили вже зовсім сонного на піч (*О.Довженко*).
17. Мене почнуть шукати по різних місцях (*М.Коцюбинський*).
18. Від добра добра не шукають (*Народна творчість*).
19. Не спокушайте мене гласністю (*Л.Костенко*).
20. Давніх друзів не забувають, а при горі споминають (*Народна творчість*).

БЕЗОСОБОВІ, ІНФІНІТИВНІ ТА НОМІНАТИВНІ ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ

Питання для перевірки засвоєння теоретичного матеріалу:

1. Визначення безособового речення як синтаксичної одиниці.
2. Засоби вираження головного члена в безособовому реченні.
3. Визначення інфінітивного речення як синтаксичної одиниці.
4. Структурні різновиди інфінітивних речень.
5. Інфінітивні речення та безособові речення з інфінітивом у структурі головного члена.
6. Номінативні речення. Структурно-функціональні різновиди номінативних речень.
7. Номінативні речення і неповні двоскладні речення.
8. Питання про вокативні і генітивні речення.

Література

Основна

Бевзенко та ін. С. 96–105.

Вихованець, Синтаксис. С. 81–83, 98–100, 228–231.

СУЛМ: Синтаксис. С. 244–262, 307–309.

Шульжук, Синтаксис. С. 120–132, 146–150.

Енциклопедія УМ: статті “Безособове речення”, “Вокативне речення”, “Генітивне речення”, “Інфінітив”, “Інфінітивне речення”, “Номінативне речення”, “Односкладне речення”, “Предикативи”, “Просте речення”.

Додаткова

Арполенко Г. П. Структурні типи інфінітивних речень. *Укр. мова і літ. в шк.* 1977. № 3. С. 43–51.

Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П. Граматика української мови. Київ: Рад. школа, 1982. С. 175–180.

Горяний В. Д. Синтаксис односкладних речень. Посіб. для вчителів. Київ: Рад. школа, 1984. 128 с.

Дудик П. С. Звертання-речення в сучасній українській мові. *Укр. мова і літ. в шк.* 1971. № 5. С. 37–43.

Іваненко З. І. Односкладні речення як синонімічні паралелі двоскладних. *Укр. мова і літ. в шк.* 1985. № 8. С. 38–43.

Кобченко Н. Структурно-семантична типологія речень з прономінативно-інфінітивним комплексом в українській мові. *Українська мова.* 2012. № 1. С. 39–51.

Коцюба З. Г. Відмежування номінативних речень від омонімічних структур. *Мовознавство.* 2002. № 2. С. 56–64.

Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2. Синтаксис. 2-е вид., перероблене і доповнене. Київ: Рад. школа, 1965. С. 90–108; 168–169.

Курс сучасної української літературної мови: У 2 т. / За ред. Л. А. Булаховського. Київ: Рад. школа, 1951. Т. 2. С. 52–73.

Матвеев С. Б. Семантична специфіка українського безособового речення з модальним предикатом. *Мовознавство.* 1997. № 4–5. С. 27–32.

Скаб М. Вокативні речення сучасної української мови // *Українська мова.* – 2002. № 1. С. 32–41.

Чабаненко В. А. Структурно-стилістичні особливості інфінітивних речень, *Синтаксис словосполучення і простого речення.* Київ: Наук. думка, 1975. С. 201–212.

Чирва Т. М. Предикативна основа безособового речення. *Студії з мовознавства.* Київ, 1975. С. 185–193.

Шевельов Ю. До питання про генезу й природу називних речень / До друку підготувала К. Каруник за участі С. Вакуленка; з передмовою К. Каруник. Харків: Харків. іст.-філол. тов-во, 2012. 135 с.

Шульжук К. До питання про вокативні речення. *Грамматика слова і грамматика мови:* Зб. наук. праць, присвячений ювілею проф. І. Р. Вихованця. Донецьк: ДонНУ, 2005. С. 218–228.

Вправи і завдання

Завдання 1. Законспектувати: Чабаненко В. А. Структурно-стилістичні особливості інфінітивних речень. Синтаксис словосполучення і простого речення. Київ: Наук. думка, 1975. С. 201–212.

Завдання 2. Виписати окремо односкладні безособові і односкладні інфінітивні речення. Знайти в них головні члени і визначити, якими засобами виражені. Накреслити схеми зв'язку слів.

1. Вранці – сонце і небо чисте, і пташині радісні хори (Олег Ольжич).
2. Сувора в незвичайній весняній красі закарпатська природа (І. Чендей).
3. Все більше нікому писать мені листи (І. Драч).
4. А що таке життя? (Л. Костенко).
5. Не злічити мені тих зірок (В. Сосюра).
6. З поганої трави доброго сіна не виходить (Народна творчість).
7. Ізнову беремо євангеліє, філософію, поетів (П. Тичина).
8. Волієш ти птицею стати, у небо злетіти, у вись? (Леся Українка).
9. Коли б хоч з чоловіком словечко промовити (Марко Вовчок).
10. Мені так тісно на землі (Д. Загул).
11. Ні меду, ні ласки, ні пристані тихої (А. Малишко).
12. Ні, не забудь тих днів щасливих (В. Сосюра).
13. Через нестатки та злидні мусило хлоп'я перестати ходити до школи (А. Тесленко).
14. Немає там ні горя, ні зітхання (Леся Українка).
15. Було нам тоді не до сміху (Л. Костенко).
16. Хлопцям у мисливстві спершу хотілося завоювати увагу (І. Багряний).
17. Тяжко з горем в серці Жартувати і сміятись (І. Франко).
18. Селянам нашим байдуже Про ласку й нагороди... (Леся Українка).
19. Та мені сьогодні щось не повелося з полюванням (Б. Антоненко-Давидович).
20. Остапові хотілося гукнути на всі легені словами пісні (М. Коцюбинський).

Завдання 3. Дати семантико-структурну характеристику наведених речень, виписати з них головний член і визначити спосіб його вираження.

1. Голубчику! Схаменись! Не кажи таких слів (Ю. Яновський).
2. Дунай! Дунай! Так ось який ти! Не голубий, не вальсовий!.. (О. Гончар).
3. Мистецтво. Час. І хто з них переміг? (О. Пахльовська).
4. Небо. Вітер. Степ без краю... (Г. Чупринка).
5. Три дні і сто вражень (В. Симоненко).
6. Ех, книжок би... (А. Тесленко).
7. Туман... Вози... Автомобілі... Пожарів спалахи німі... Ряди тополь позеленілі... І невідоме щось у тьмі (М. Рильський).
8. Добра святого! Волі! Волі! Братерства братнього (Т. Шевченко).
9. Студентські вечори... Танцюють чи не всі там і чардаш, і мазурку, і танці всіх племен (Л. Костенко).

10. – Остапе!.. – з розпукою кличе душа.
– Соломіє-є!.. – доноситься до неї крик серця (*М.Коцюбинський*).
11. Дунай... і сум на чужині Іржею серце точить кволе... (*С.Черкасенко*).
12. А сала того, сала, а птиці (*Остан Вишня*).
13. Цей ритм колон... Цей віковий граніт, суворий і скупий на переливи... І неба молодого сива грива, і ялиновий теплий оксамит (*Б.Олійник*).
14. Зоря... Цвіти... І гай, і поле... Над ставом верби золоті... (*В.Сосюра*).
15. Лукашу, гов! А де ти? (*Леся Українка*).
16. Холодний вітер. Сніг. Сузір'я Лебідь, Розпластане над нами в вишині (*Ю.Клен*).
17. Пливе туман за сизими шибками. Туман... Шлагбаум... Тиша... Переїзд... (*Л.Костенко*).
18. Акації. Бджолині дзвони (*Д.Павличко*).
19. Квартира велика, лунка, а голосів у ній мало, чийогось не вистачає.
Етажерка з книгами. Піаніно. На стінах вінки з сухого колосся (*О.Гончар*).
20. А соняшника, а маку, буряків, лободи, укропу, моркви! (*О.Довженко*).

Завдання 4. Дати семантико-структурну характеристику наведених речень, виписати з них головний член і визначити спосіб його вираження. Накреслити схеми зв'язку слів.

1. Для серця немає чужої біди (*Л.Талалай*).
2. За місяць пощастило переглянути майже весь репертуар театру (*П.Автомонов*).
3. Її не прохано на сватання (*М.Коцюбинський*).
4. Не злічити мені тих зірок (*В.Сосюра*).
5. Роботящим умам, роботящим рукам Перелоги орать, Думать, сіять, не ждять і посіяне жать (*Т.Шевченко*).
6. Нема рятунку ворогам (*Леся Українка*).
7. Йому ніби ще й досі не вірилось (*О.Гончар*).
8. Та хіба ж гостями Нині вас годиться називать? (*М.Рильський*).
9. А серце шпачине усе мимоволі тягне на північ (*Дніпрова Чайка*).
10. Кинути таку хорошу дівчину! Проміняти зозулю на яструба! (*О.Гончар*).
11. Вечоріло. В хатинці було холодно, вогко й темнувато (*В.Винниченко*).
12. Ну, людей небагато було (*А.Тесленко*).
13. Сумно було Дмитрикові, жалко недужої матері (*М.Коцюбинський*).
14. Словами серденька не одурити (*Леся Українка*).
15. Сидіть би вам тільки на печі та жувать калачі (*Т.Шевченко*).
16. Спати такої ночі не годиться (*У.Самчук*).
17. Не стало прекрасного села (*О.Довженко*).
18. І мені заспівати хотілось лебедину пісню собі (*Леся Українка*).
19. Колючим дощем обсипало її гаряче обличчя (*О.Гончар*).
20. Тепер нашій Ївзі прийшло хоч крізь землю йти (*Г.Квітка-Основ'яненко*).

ПРОСТЕ ПОШИРЕНЕ РЕЧЕННЯ. ДОДАТОК. ЙОГО РІЗНОВИДИ ТА СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ

Питання для перевірки засвоєння теоретичного матеріалу:

1. Другорядні члени речення. Принципи їх класифікації.
2. Додаток як член речення. Синтаксичні й семантичні диференційні ознаки додатка. Різновиди додатка.
3. Види додатка залежно від морфологічного вираження поширюваного члена. Додатки придієслівні, приіменні, приадвербіальні.
4. Прямий додаток і способи його вираження.
5. Непрямий додаток і способи його вираження.
6. Додаток, виражений інфінітивом.

Література

Основна

Бевзенко та ін. С. 63–66.

Вихованець, Синтаксис. С. 78, 84–87; 242.

СУЛМ: Синтаксис. С. 181–199.

Шульжук, Синтаксис. С. 87–95.

Енциклопедія УМ: статті “Додаток”, “Непоширене речення”, “Поширене речення”, “Прислівні поширювачі”, “Члени речення”,

Додаткова

Безпояско О. К. Інфінітив у функції другорядних членів речення. *Укр. мова і літ. в шк.* 1984. № 3. С. 51–53.

Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П. Граматика української мови. Київ: Рад. школа, 1982. С. 168–169.

Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2. Синтаксис. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Рад. школа, 1965. С. 64–72.

Потеха Л. І. Складні випадки розмежування додатка і обставин. *Укр. мова і літ. в шк.* 1983. № 8. С. 29–32.

Сич В. Ф. Синтаксичні функції інфінітива. *Укр. мова і літ. в шк.* 1972. № 3. С. 24–30.

Чередниченко І. Г. Принципи розпізнавання неузгоджених означень і присубстантивних додатків, виражених формою родового відмінка іменника без прийменників. *Укр. мова і літ. в шк.* 1955. № 2. С. 33–39.

Явір В. В. Складні випадки визначення членів речення, виражених словосполученням. *Укр. мова і літ. в шк.* 1986. № 5. С. 27–30.

Вправи і завдання

Завдання 1. Законспектувати статтю: *Слинько І. І.* Другорядні чи поширюючі члени речення? *Мовознавство.* 1990. № 2. С. 3–11.

Порядок повного синтаксичного аналізу простого поширеного речення

1. Записати речення. Визначити його граматичну основу.

2. Дати загальну характеристику простого речення:

2.1. Речення просте.

2.2. Вид речення за метою висловлювання: розповідне, питальне, спонукальне, бажальне.

2.3. Вид речення за інтонацією, або за емоційним забарвленням: окличне, неокличне.

2.4. Вид речення за характером предикативних відношень: стверджувальне, заперечне (загальнозаперечне або частковозаперечне).

2.5. Тип речення за складом головних членів: двоскладне чи односкладне (означено-особове, неозначено-особове, узагальнено-особове, безособове, інфінітивне, номінативне).

2.6. Тип речення за наявністю чи відсутністю другорядних членів речення: непоширене чи поширене. Головні члени речення. Другорядні члени речення.

Записати члени речення. Вказати структурний різновид членів речення, значеннєві характеристики, спосіб морфологічного вираження.

Зразок:

Будуть пташечки прилітати, калиноньку їсти, будуть мені приносити з України вісти (Народна творчість) – речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, поширене.

Пташечки – підмет, простий, виражений іменником (загальна назва, назва істот, має конкретне значення; множина, називний відмінок, I відміна, тверда група).

Будуть прилітати – присудок, простий, виражений аналітичною (складеною) формою майбутнього часу (особовим дієсловом *будуть* – недоконаного виду, активного стану, неперехідним, дійсного способу, майбутнього часу, 3 особи множини та неозначеною формою дієслова *прилітати* (недоконаний вид, неперехідне, активний стан).

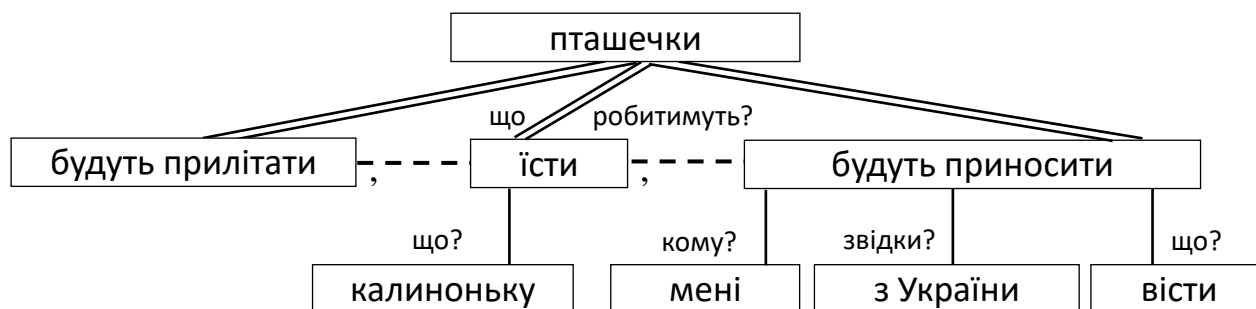
[Будуть] їсти – присудок, простий, виражений складеною формою майбутнього часу – допоміжним дієсловом *будуть* – недоконаного виду, активного стану, неперехідним, дійсного способу, майбутнього часу, 3 особи множини та неозначеною формою дієслова *їсти* (недоконаний вид, перехідне, активний стан).

Будуть приносити – присудок, простий, виражений складеною формою майбутнього часу – допоміжним дієсловом *будуть* – недоконаного виду, активного стану, неперехідним, дійсного способу, майбутнього часу, 3 особи множини та неозначеною формою дієслова *приносити* (недоконаний вид, перехідне, активний стан).

Калиноньку – додаток, прямий, безприменниковий, придієслівний, виражений іменником (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; жіночий рід, однина, знахідний відмінок, I відміна, тверда група).

Мені – додаток, непрямий, безприменниковий, придієслівний, виражений займенником (особовий, I особа, однина, давальний відмінок).

Вісти – додаток, прямий, безприйменниковий, придієслівний, виражений іменником (загальна назва, назва неістот, має абстрактне значення; множина, знахідний відмінок, III відміна).

Завдання 2. Дати синтаксичну характеристику наведених речень. Виписати головні члени і додатки, визначити різновиди і способи вираження їх. Накреслити схеми зв'язків слів у 1–3 реченнях.

Речення для аналізу:

1. Згадавсь мені рядок одного вірша (Д.Павличко).
2. Заробила Чи то позичила вдова Півкопи тую на буквар (Т.Шевченко).
3. В соборі заспівали “Тебе, Бога, хвалимо” (І.Нечуй-Левицький).
4. Та за ілюзію кохання навіки вдячний я тобі (В.Сосюра).
5. Павло був трохи знайомий з друкарською справою (В.Кучер).
6. Мисливець почав люто бити босою ногою в колоду (І.Багряний).
7. Три явори посадила сестра при долині... (Т.Шевченко).
8. А душі прагнули у вись, Несли до зір сердець розмову (В.Калашник).
9. Страшна година силувала й жінок ставати з рушницями до оборони рідного краю (І.Нечуй-Левицький).
10. Не хотілось рухати ні рукою, ні ногою (І. Багряний).
11. Чому ж я мушу зневажати все минуле? (О.Довженко).
12. Лише весні можна бути нетактовною (Н.Бабиц).
13. О, скільки доль навіки розрубали мечі прадавніх схрещених доріг! (В.Симоненко).
14. Нехай умру, та думка не умре! В таке безсмертя й я привикла вірить (Леся Українка).
15. Безкінечний родючий степ поріс травою і поховав городи (Ю.Яновський).
16. Оте його “пу-гу” серед темної ночі миліше мені від пісні солов'їної (В.Гжицький).
17. Я сказав кілька слів про ранок і сьогоднішню неділю (Ю.Яновський).
18. Добре вино розв'язало і панам, і козакам язика (І.Нечуй-Левицький).
19. Не забуває молодий Горпищенко весело згадати добрим словом свого невідомого пращура (О.Гончар).
20. Нам дано відрізнити зле й добре, мале і велике (Олег Ольжич).

Тестові завдання

1. Указати речення з прямим додатком.

1. Письменник повинен, мусить жити вічними істинами (Б.Харчук).
2. Вона вічно шукала гармонії (О.Кобилянська).
3. А вже й поля імлою огорнулись (Л.Костенко).
4. І хто може образитись на таку незлобну усмішку! (М.Рильський).
5. Вороги страшніші за смерть (Б.Харчук).

Указати речення з непрямым додатком.

1. Зроблено в Софії силу-силенну роботи (П.Загребельний).
2. “Ой шумить високе жито” хочеться не читати, а співати (М.Рильський).
3. Проспіва, протягне “ох!”, Молока хильне за двох і вертається до хати (С.Олійник).
4. Десятки рук вже піхопили кожного з нас (Ю.Смолич).
5. Підлога була посипана татарським зіллям, дрібною осокою вперемішку з пахучим чебрецем (І.Нечуй-Левицький).

У котрому реченні додаток виражений словосполученням?

1. Не співалося тієї весни Настусі веснянок (Ю.Збанацький).
2. Я ще не бачив стільки книг (У.Самчук).
3. Ніхто не здивувався такому присудові (П.Загребельний).
4. Молоді матері несли сонних діток до садочків (П.Загребельний).
5. День свого народження я хотів розпочати подячною молитвою (М.Дочинець).

У яких реченнях інфінітив виконує синтаксичну роль додатка?

1. Його звичка нишпорити в чужих паперах і занадто голосно говорити видає його за людину незалежну і таки досить нахабну (Б.Антоненко-Давидович).
2. Може, я й справді мудрішати став? (Б.Олійник).
3. Надзвичайно здатна дитина навчилась у сільській школі читати й писати по-українському, по-польському і по-німецькому (М.Коцюбинський).
4. Нашим військам прийшов наказ відступати (В.Бобинський).
5. Весно, ох довго ж на тебе чекати! (І.Франко).

ОЗНАЧЕННЯ, ЙОГО РІЗНОВИДИ ТА СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ

Питання для перевірки засвоєння теоретичного матеріалу:

1. Означення як член речення та його різновиди.
2. Узгоджене означення та способи його вираження.
3. Неузгоджене означення та способи його вираження.
4. Розрізнення присубстантивних додатків і неузгоджених означень, виражених формою родового відмінка з прийменником чи без прийменника.
5. Прислівник, інфінітив, дієприслівник, фразема, словосполучення у функції неузгодженого означення.
6. Прикладка, її різновиди. Принципи розпізнавання прикладки і пояснюваного нею іменника.

Література

Основна

Бевзенко там ін. С. 66–71.

Вихованець, Синтаксис. С. 230–231, 244–245, 277–278.

СУЛМ: Синтаксис. С. 199–206.

Шульжук, Синтаксис. С. 95–100.

Енциклопедія УМ: статті “Непоширене речення”, “Означення”, “Поширене речення”, “Прикладка”, “Члени речення”.

Додаткова

Безпояско О. К. Інфінітив у функції другорядних членів речення. *Укр. мова і літ. в шк.* 1984. № 3. С. 51–53.

Бровко А. С. Розмежування означуваного слова і прикладки. *Укр. мова і літ. в шк.* 1970. № 3. С. 20–23.

Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П. Граматика української мови. Київ: Рад. школа, 1982. С. 169–171.

Мельничайко В. Я. Синоніміка узгоджених і неузгоджених означень. *Укр. мова і літ. в шк.* № 9. С. 59–64.

Рогозін Л. Л. Основні способи розпізнавання прикладки і пояснюваного нею іменника. *Укр. мова в шк.* 1957. № 3. С. 9–13.

Чередниченко І. Г. Принципи розпізнавання неузгоджених означень і присубстантивних додатків, виражених формою родового відмінка без прийменників. *Укр. мова і літ. в шк.* 1955. № 2. С. 33–39.

Вправи і завдання

Завдання 1. Законспектувати статтю: *Чередниченко І. Г.* Принципи розпізнавання неузгоджених означень і присубстантивних додатків, виражених формою родового відмінка без прийменників. *Укр. мова і літ. в шк.* 1955. № 2. С. 33–39.

Завдання 2. Дати синтаксичну характеристику наведених речень. Виписати головні члени, додатки та означення, визначити різновиди та способи вираження їх. Накреслити схеми зв'язку слів.

Зразок 1

Ось пішов собі звичайний подорожній (О. Теліга) – речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, поширене.

Подорожній – підмет, простий, виражений субстантивованим прикметником (відносний, чоловічий рід, однина, називний відмінок).

Пішов собі – присудок, простий, виражений дієсловом доконаного виду, активного стану, неперехідним, дійсного способу, минулого часу, чоловічий рід, однина, ускладнений часткою *собі*.

Звичайний – означення, узгоджене, виражене прикметником (якісний, чоловічий рід, однина, називний відмінок).

Зразок 2

Двигтить місточок у дві дошки (Л. Костенко) – речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, поширене.

Місточок – підмет, простий, виражений іменником (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; чоловічий рід, однина, називний відмінок, II відміна, тверда група);

Двигтить – присудок, простий, виражений дієсловом недоконаного виду, активного стану, неперехідним, дійсного способу, теперішнього часу, 3 особи однини.

У дві дошки – означення, неузгоджене, виражене словосполученням із кількісним значенням: іменником *дошки* (загальна назва, назва неістот, має конкретне значення; множина, знахідний відмінок, I відміна, тверда група) та числівником *дві* (кількісний, власне кількісний, простий, жіночий рід, знахідний відмінок) з прийменником *у*.

Зразок 3

Цього пекельно-пекучого літа господар-татарин відпустив Марію на волю (Р. Іванчук) – речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, поширене.

Господар – підмет, простий, виражений іменником (загальна назва, назва істоти, має конкретне значення; чоловічий рід, однина, називний відмінок, II відміна, м'яка група).

Відпустив – присудок, простий, виражений дієсловом доконаного виду, активного стану, перехідним, дійсного способу, минулого часу, однини.

Татарин – прикладка, непоширена, виражена іменником (загальна назва, назва істоти, має конкретне значення; чоловічий рід, однина, називний відмінок, II відміна, тверда група).

Марію – додаток, прямий, безприйменниковий, придієслівний, виражений іменником (власна назва, назва істоти, має конкретне значення; жіночий рід, однина, знахідний відмінок, I відміна, м'яка група).

Речення для аналізу:

1. Кому цікаві чужі незагоєні рани? (Оляна Рута).
2. Настав мій час сказати свою правду (Л.Костенко).
3. Громада вибрала гетьмана – Преславного Лободу Івана, Лицаря старого (Т.Шевченко).
4. На морі нині багато човнів під вітрилами (М.Коцюбинський).
5. Із дверей навпроти пробивається тоненька смуга світу (С.Васильченко).
6. Парубок літ двадцяти бігав за ним (Панас Мирний).
7. Наша розмова не могла подолати бажання йти мовчки і ввесь час уривалася (Б.Антоненко-Давидович).
8. Директор поклав їм [бурлакам] плату по три карбованці (І.Нечуй-Левицький).
9. Піймав карася з порося (Народна творчість).
10. Йшли накази від командира не спиняти ніде похід (К.Герасименко).
11. Смеркає. От-от настане час вечірнього качиноного льоту (М.Рильський).
12. Тимко топтався попереду і ніяк не міг знайти клямку від дверей (Гр.Тютюнник).
13. Черешня коло хати бризнула першим цвітом (І.Чендей).
14. І довго-довго здавалася людям гадка помандрувати на Місяць, побувати в міжзоряних просторах лише нездійсненою мрією (М.Рильський).
15. Коротке слово “прощайте” На клаптику папірця (В.Еллан-Блакитний).
16. Залишив Грицько думку вернутись повесні додому: одіклав на осінь (Панас Мирний).
17. Із схилу спускався затуманілий в білому цвітінні яблуневий сад (Ю.Смолич).
18. Взагалі, Франко – лірик високої проби (М.Коцюбинський).
19. Нагрітий за літо яр дихав Сашкові в обличчя перецвілими будяками (М.Вінграновський).
20. На вікнах, на столах стояли букети з півонії, півників, м'яти та рути (І.Нечуй-Левицький).
21. Пождав би ти безмісячної ночі (Леся Українка).
22. У теплі дні збирання винограду її він стрів (М.Рильський).
23. По дорозі в школу підходила в червоному платтячку підліток-дівчинка (С.Васильченко).
24. Ви справді хочете-таки купити полотно Корнія? (В.Винниченко).
25. Світ-казку будує мрія моя (Д.Павличко).

Завдання 3. Укажіть речення з прикладкою.

1. Час надійшов мовчати... (Л.Талалай).
2. Місяць поволі виходив із-за гори і ядро освітив село Березівку (Н.Кобринська).

3. З-під ніг густим туманом піднімалися пахощі чебрецю – важкі й лоскотливі (*В.Підмогильний*).
4. Граф наймав їх рубати його ліс (*М.Дочинець*).
5. Цього разу йому випав шанс зробити все самому (*В.Нестайко*).
6. Довгий час Ворон не правив конем тут, серед боліт (*В.Шкляр*).
7. Ще звечора була приготована торбинка – проста, з домашнього полотна (*І.Чендей*).
8. Додому Лукан завжди повертався на смерканні, сторожко оглядаючись (*Ю.Збанацький*).
9. Один лише Ярема Бобир, наш родич по дідовому коліну, не постраждав у пригоді (*О.Довженко*).
10. До села приходили глухі чутки про армію на Наддніпрянщині (*В.Бобинський*).
11. Петро з Романом зголосилися до зібраного з різних уламків артилерійського дивізіону (*І.Багряний*).
12. Дядько Євдоким дав знак спинитися (*В.Малець*).
13. В погожий день він ішов у давній сорочці кольору хакі (*М.Рудь*).
14. Весною Муха-ледащиця Майнула у садок На ряст, на квіти подивиться, Почуть Зозулин голосок (*Л.Глібов*).
15. За містком стежка роздвоювалася літерою У (*П.Загребельний*).

ОБСТАВИНИ. РІЗНОВИДИ ТА СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЇХ

Питання для перевірки засвоєння теоретичного матеріалу:

1. Обставини як члени речення. Семантичні і формальні ознаки обставин. Різновиди обставин.
2. Обставини способу дії та способи їх вираження.
3. Обставини міри й ступеня та способи їх вираження.
4. Обставини місця та способи вираження.
5. Обставини часу та способи вираження.
6. Обставини причини та способи вираження.
7. Обставини мети та способи вираження.
8. Обставини умови та способи вираження.
9. Обставини допустовості та способи вираження.
10. Обставини наслідку та способи вираження.
11. Складні випадки розмежування додатка і обставини.

Література:

Основна

Бевзенко та ін. С. 71–72.

Вихованець, Синтаксис. С. 234–240.

СУЛМ: Синтаксис. С. 207–224.

Шульжук, Синтаксис. С. 102–110.

Енциклопедія УМ: статті “Детермінантні члени речення”, “Обставина”, “Поширене речення”, “Члени речення”.

Додаткова

Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П. Граматика української мови. Київ: Рад. школа, 1982. С. 171–172.

Демський М. Т. Синтаксичні функції фразем. *Укр. мова і літ. в шк.* 1986. № 11. С. 70–72.

Козачук Г. О. Словосполучення у функції обставин. *Проблеми граматики і лексикології української мови.* Київ, 2001. С. 125–129.

Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2. Синтаксис. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Рад. школа, 1965. С. 72–82.

Курс сучасної української літературної мови: У 2 т. / За ред. Л. А. Булаховського. Т. 2. Синтаксис. Київ: Рад. шк., 1951. С. 73–95.

Слинько І. І. Інфінітив у функції другорядних членів речення. 1961. № 6. С. 21–32.

Потеха Л. І. Складні випадки розмежування додатка і обставин. *Укр. мова і літ. в шк.* 1983. № 8. С. 29–32.

Швець І. Р. Синтаксичні функції інфінітива в сучасній літературній мові (Інфінітив у функції другорядних членів речення). Лекції спецкурсу. Одеса, 1972. 58 с.

Завдання і вправи

Завдання 1. Законспектувати статті: *Потеха Л. І.* Складні випадки розмежування додатка і обставин. *Укр. мова і літ. в шк.* 1983. № 8. С. 29–32.

Завдання 2. Дати повну синтаксичну характеристику наведених речень, із кожного з них виписати головні й другорядні члени, визначити різновиди і способи вираження їх.

Зразок 1

Наперекір усьому існує ж таки спадкоємність людяного в людині (О.Гончар) – речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, поширене.

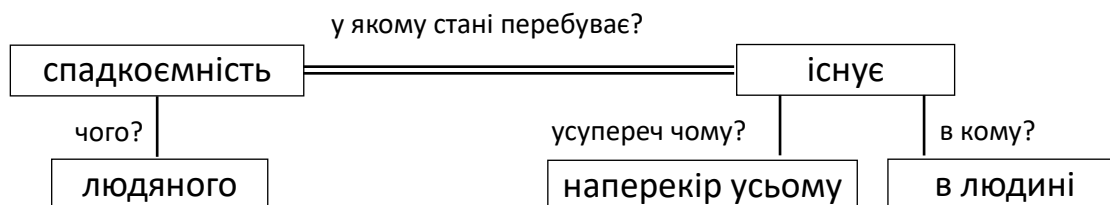
Спадкоємність – підмет, простий, виражений іменником (загальна назва, назва неістоти, має абстрактне значення; жіночий рід, однина, називний відмінок, III відміна).

Існує – присудок, простий, виражений дієсловом недоконаного виду, активного стану, неперехідним, дійсного способу, теперішнього часу, 3 особи однини.

Людяного – додаток, непрямий, безпрियменниковий, приіменний (приіменниковий), виражений субстантивованим прикметником (якісний, тверда група, середній рід, однина, родовий відмінок).

В людині – додаток, непрямий, прийменниковий, придієслівний, виражений іменником (загальна назва, назва істоти, має конкретне значення; жіночий рід, однина, місцевий відмінок, I відміна, тверда група) з прийменником *в*.

Наперекір усьому – обставина допустовості, виражена сполученням субстантивованого займенника (означальний, однина, давальний відмінок) із прийменником *наперекір*.

Зразок 2

Взяв я цей шмат землі на біду (Г.Косинка) – речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, поширене.

Я – підмет, простий, виражений займенником (особовий, I особа, однина, називний відмінок).

Взяв – присудок, простий, виражений дієсловом доконаного виду, активного стану, перехідним, дійсного способу, минулого часу, чоловічий рід, однина.

Шмат – додаток, прямий, виражений іменником *шмат* (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; чоловічий рід, однина, знахідний відмінок, II відміна, тверда група).

Землі – додаток, прямий, виражений іменником *землі* (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; жіночий рід, однина, родовий відмінок, I відміна, м'яка група).

Цей – означення, узгоджене, виражене займенником (вказівний, однина, чоловічий рід, знахідний відмінок).

На біду – обставина наслідку, виражена прийменниково-іменниковим сполученням (іменником *біду* – загальна назва, назва неістоти, має абстрактне значення; жіночий рід, однина, знахідний відмінок, I відміна, тверда група) з прийменником *на*.

Речення для аналізу:

А

1. Це бабусина пісня. Не раз вони співали нам її упівголоса (О.Гончар).
2. Баби святили яблука на Спаса (Л.Костенко).
3. З утоми він ледве на ногах держиться (О.Кобилянська).
4. Повстанці простували лісом дуже обережно (С.Скляренко).
5. Ураган лютував з годину (З.Тулуб).
6. Ще хочеться поплавать Пишними лугами (Ю.Федькович).
7. Всупереч тим віщуванням проходили грози (М.Рильський).

8. Прозору склянку вщерть налито вином червоним і хмільним (*М.Рильський*).
9. Дома буваю я здебільшого надвечір (*Гр.Тютюнник*).
10. Семен лишився на господарстві помагати батькові (*М.Коцюбинський*).
11. Комірник роздавав по списку робітникам посівне зерно на збереження (*О.Гончар*).
12. Переступила Марія без вагань на його віру (*О.Кобилянська*).
13. Тривалий час в житті перевізника не траплялося нових пригод (*Є.Гуцало*).
14. І дощ рясний вологу ронить на втіху місту і селу (*М.Рильський*).
15. Ні, ради честолюбства він ніколи не згодився б ризикувати життям (*О.Гончар*).
16. Од хвилювання Тетяна не могла спокійно говорити (*С.Васильченко*).
17. Будуть тебе кликати у сади зелені хлопців чорночубих диво-наречені (*В.Симоненко*).
18. За кілька хвилин маляр знову лізе фарбувати корму (*Ю.Яновський*).
19. І одразу наче всій природі дихнулося вільніше (*О.Гончар*).
20. Дід з хлопчиком у два ціпи молотили жито (*Ю.Яновський*).

Б

1. Пізньої осені та з першими сніговіями з Харкова на Полтавщину плавом попливли голодуючі (*О.Гончар*).
2. Вони тинялися по перону окремою купкою і позіхали з нудьги (*П.Панч*).
3. Тільки за цих умов ми будемо страшні для ворога (*О.Довженко*).
4. Внаслідок таких настроїв і була написана Франком книга “Зів’яле листя” (*М.Рильський*).
5. Вродливою дівчиною-відданицею спустилося в гори літо (*І.Чендей*).
6. Гордій Байда спересердя заганяв кайло по саме кайловище (*П.Панч*).
7. Уже не міг я за густою млою до наокольних приглядатись див (*М.Рильський*).
8. Надивилися вволю одно другому в вічі? (*М.Кропивницький*).
9. Ой привезли до прийому чуприни голити (*Т.Шевченко*).
10. І комікувати не треба на догоду любителям реготу (*О.Довженко*).
11. Ще хлопцем Лаврін прищепив своїми руками щепу на старому пні (*І.Нечуй-Левицький*).
12. А дощик сік собі дрібненько (*В.Винниченко*).
13. Після дощу гостріше пахнуть квіти (*В.Сосюра*).
14. Перед самим світанком це було (*Д.Павличко*).
15. Сріблясто мерехтить угорі Чумацький Шлях (*І.Коваленко*).
16. Без людської праці вся земля від краю до краю заросла б бур’янами (*О.Довженко*).
17. Раз у бабусі Шелестихи Я на тім тижні гостював І любим діткам для потіхи Химерну вигадку дістав (*Л.Глібов*).
18. Більше як два тижні пролежав Сила Жердяга в лазареті в Києві (*С.Склярєнко*).
19. Маланка з дочкою сиділи мовчки по кутках та снували гіркі думи (*М.Коцюбинський*).
20. І пада сонце пташкою до рук (*А.Малишко*).

ПОВНІ І НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ

Питання для перевірки засвоєння теоретичного матеріалу:

1. Повні речення.
2. Неповне речення як особливий структурно-семантичний тип речень. Типи неповних речень.
3. Контекстуальні неповні речення.
4. Ситуативні неповні речення.
5. Еліптичні неповні речення.
6. Поняття про приєднувальні (видільні, парцелятивні) речення.

Література

Основна

Бевзенко та ін. С. 106–108.

Вихованець, Синтаксис. С. 102–105.

СУЛМ: Синтаксис. С. 262–289.

Шульжук, Синтаксис. С. 132–138; 144–146.

Енциклопедія УМ: статті “Еліпсис”, “Неповне речення”, “Незакінчене речення”, “Парцеляція”, “Повне речення”, “Приєднування”, “Тире”, “Три крапки, крапки”, “Фігура мови”.

Додаткова

Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П. Граматика української мови. Київ: Рад. школа, 1982. С. 181–184.

Голоюх В. І. Еліптичні речення з невербалізованими головними членами. *Мовознавство*. 1982. № 1. С. 21–26.

Довженко Г. Я. Неповні підрядні речення і другорядні члени речення, виражені порівняльними конструкціями. *Укр. мова і літ. в шк.* 1973. № 6. С. 31–35.

Дудик П. С. Еліптичні речення в українській мові. *Укр. мова в шк.* 1958. № 2. С. 3–7.

Дудик П. С. Неповні речення в сучасній українській мові. *Дослідження з синтаксису української мови*. Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. С. 129–260.

Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2. Синтаксис. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Рад. школа, 1965. С. 113–118.

Курс сучасної української літературної мови: У 2 т. / За ред. Л. А. Булаховського. Т. 2: Синтаксис. Київ: Рад. школа, 1951. С. 69–73.

Марич С. М. Структурні і смислові особливості парцельованих речень. *Українське мовознавство*. Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1988. Вип. 15. С. 75–77.

Плющ Н. П. Парцеляція як засіб експресивного синтаксису. *Укр. мова і літ. в шк.* 1981. № 1. С. 68–71.

Шульжук К. Ф. Повні і неповні речення. *Укр. мова і літ. в шк.* 1971. № 6. С. 63–65.

Вправи і завдання

Завдання 1. Дати синтаксичну характеристику наведених речень, виписати головні і другорядні члени, визначити різновиди і способи вираження їх. Накреслити схеми зв'язків слів у 1–3 реченнях.

Зразок 1

Спустошене французьке місто. Наступають німці. *В місті – голодні, налякані люди* (Ю.Збанацький).

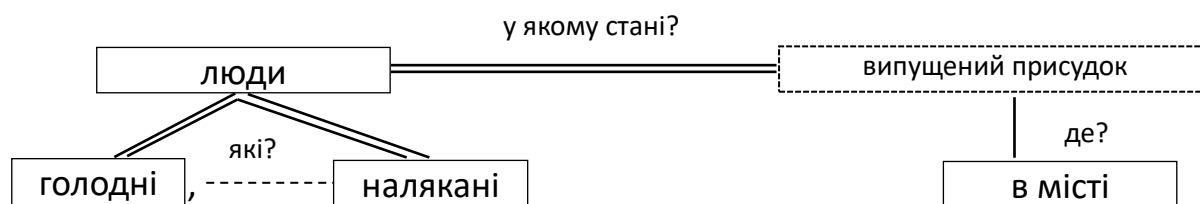
В місті – голодні, налякані люди (Ю.Збанацький) – речення просте, стверджувальне, двоскладне, поширене, неповне еліптичне (з випущеним присудком).

Люди – підмет, простий, виражений іменником (загальна назва, назва істот, має конкретне значення; множина, називний відмінок).

Голодні – означення, узгоджене, виражене прикметником (якісний, множина, називний відмінок, повна стягнена форма).

Налякані – означення, узгоджене, виражене дієприкметником (доконаний вид, пасивний, минулий час, множина, називний відмінок).

В місті – обставина місця, виражена іменником *місті* (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; середній рід, однина, місцевий відмінок, II відміна, тверда група) з прийменником *в*.

Зразок 2

А біля школи тим часом ще танці (О.Гончар) – речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, поширене, неповне еліптичне (з випущеним присудком).

Танці – підмет, простий, виражений іменником (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; множина, називний відмінок, II відміна, м'яка група).

Біля школи – обставина місця, виражена іменником *школи* (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; жіночий рід, однина, родовий відмінок, I відміна, тверда група) з прийменником *біля*.

Тим часом – обставина часу, виражена сполученням іменника (загальна назва, назва неістоти, має абстрактне значення; чоловічий рід, однина, орудний відмінок, II відміна, тверда група) із займенником (вказівний, чоловічий рід, однина, орудний відмінок).

Ще – обставина часу, виражена обставинним прислівником.

Речення для аналізу

1. Вам цього не зрозуміти. Ви належите до щасливої половини народу, я – до нещасливої (*П.Загребельний*).
2. Садок вишневий коло хати (*Т.Шевченко*).
3. Мухи сідають на ранах, бджоли на квітах пахучих; добрий все бачить лиш добре, підлий лиш підле у других (*І.Франко*).
4. А скажіть, будь ласка, в Хабаровську можна ходити по вулицях? Безпечно? Чи є міліція?! – Є... А що? – Та я читала, що ще недавно тигри там гуляли по вулицях і крали людей, ба навіть коней. Чи правда? – Правда (*І.Багряний*).
5. Чоловіки несли на плечах коси, жінки – граблі, вила, в бесагах хлюпотіло молоко (*І.Чендей*).
6. Писав я ці сонети восени. В подільському селі на Тернопіллі (*Д.Павличко*).
7. Ми – за сонце і за весни (*В.Сосюра*).
8. Нехай радіє правдонька, а кривда чеше ніс (*Л.Глібов*).
9. Я від недолі, а вона за мною (*М.Коцюбинський*).
10. В кінці дії буря й дощ (*М.Старицький*).
11. Отут з муштри виглядала. Отут розмовляла, а там... а там... сину, сину! – Та й не доказала (*Т.Шевченко*).
12. І кинув на стіл одіж, яка була на зловлених козаках. – У довгій балці на стежці лежала (*П.Панч*).
13. Припинити балачки! Дівчатам – наліво! Хлопцям – направо! (*О.Гончар*).
14. Облизався неборака та меншого в пузо – аж загуло (*Т.Шевченко*).
15. Помічники бувають різні. Одних бояться, інших поважають, ще іншим ідуть назустріч (*П.Загребельний*).
16. Бо тут треба було певної вже кваліфікації, а найголовніше – поважності (*Остан Вишня*).
17. Люди до неї – щоб то її по-своєму вітати (*Марко Вовчок*).
18. А які в нього троянди! І білі, і рожеві, і чорні, і густо-червоні, бордові. Великі-великі і пишні (*Остан Вишня*).
19. Дорога довга. Чагарі, долини. На небі палкому ніде ні хмаринки (*Леся Українка*).
20. А я ходжу. Рівним, розміреним кроком, через усю хату, з кутка в куток (*М.Коцюбинський*).
21. Кожний схід сонця приносив працю, захід – відпочинок (*У.Самчук*).
22. Б'ють не слабших. Б'ють сильніших. Всі удари – від нездар. Б'є мізерія. І тупість. Заздрість. Жадібність. І страх (*П.Скунць*).
23. Парубок ні з місця (*Панас Мирний*).
24. Вона ні слова не сказала праву. Стоїть, мовчить. І дивиться. І все (*Л.Костенко*).
25. Лобода-син був Володимиром Зотовичем для цього кабінету, а для Зачіплянки він і досі Володька (*О.Гончар*).

Завдання 2. Указати неповні речення. Які члени речення у них випущені?

Встановити тип неповного речення.

1. Що нам лишилось? Тільки спалах Дикого, шаленого бузку (*Д.Кремінь*).
2. Натовп вояків в захопленні (*У.Самчук*).
3. І в майбутньому суспільстві одні люди будуть приймати й сприймати одних поетів, інші – інших (*М.Рильський*).
4. Озеро ясным прозвали не випадково (*Ю.Збанацький*).
5. Навшпиньки підійшов вечір. Засвітив зорі, послав на травах тумани і, на уста поклавши палець, – ліг (*П.Тичина*).
6. Нема речей непізнаних, а є лише досі ще не пізнані (*М.Рильський*).
7. Три явори посадила Сестра при долині... А дівчина заручена – Червону калину (*Т.Шевченко*).
8. Сигарети мінялися на все. За дві давали голку, за три – довгу нитку, за п'ять – четвертинку буханки (*М.Дочинець*).
9. Червоними озерами цвіли в лісосмузі маки. Синіли озерами біля них – сокирки. Або молоточки. Або собачі мордочки. Так їх по-різному називають (*М.Вінграновський*).
10. В одній кишені смеркає, а в другій світає (*Народна творчість*).
11. На покуті – кубло сіна. В кублі – кутя й узвар. Коло куті на лаві – діти: хлопчик та дівчинка. В хаті – самі. А вже вечоріло (*С.Васильченко*).
12. А лісу – ніякісінького. Не то що дикого, непролазного, розбійницького, а навіть поганенького гаю (*В.Винниченко*).
13. І навіщо ви ото Петра в науку? (*М.Нечай*).
14. А навколо вересень прозорий (*Л.Талалай*).
15. Чоловіки були озброєні хто чим: ножами й косами, дехто шаблею чи списом, довбнями чи просто окутими залізом палицями (*В.Шевчук*).
16. Але ще скорше віщують хмаровиння мудрі ворони – злітають на нижні гілки, глядають дашок і притулок од вітру... (*М.Дочинець*).
17. Яка важка у вічності хода (*Л.Костенко*).
18. Позитивна енергія побільшує коло приятелів, негативна – ворогів (*Л.Горлач*).
19. А довкола комбайна – жовта повінь пшениці (*В.Малець*).
20. Обтираючи рукавом губи од молока, дід дякував і скрушно мовив: – Вогню, небого Василю, варуйся!.. Вогонь – страшніший води... Після повені ще щось знайдеш, після вогню – сірий попіл... (*І.Чендей*).

ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ. ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Питання для перевірки засвоєння теоретичного матеріалу:

1. Поняття ускладнення в структурі простого речення.
2. Однорідні члени як структурний і смисловий компонент простого ускладненого речення.
3. Засоби вираження однорідності.
4. Однорідні й неоднорідні означення.
5. Узагальнювальні слова при однорідних членах речення.
6. Форми присудка при однорідних підметах.
7. Пунктуація у реченнях з однорідними членами.

Література

Основна

Бевзенко та ін. С. 125–129.

Вихованець, Синтаксис. С. 132–133; 142–143.

СУЛМ, Синтаксис. С. 465–467.

Шульжук, Синтаксис. С. 152–160.

Енциклопедія УМ: статті “Кома”, “Однорідні члени речення”, “Сполучник”, “Тире”.

Додаткова

Війтик О. М. Однорідні і неоднорідні означення. *Укр. мова і літ. в шк.* 1973. № 3. С. 58–62.

Війтик О. М. Узагальнюючі слова при однорідних членах речення. *Укр. мова і літ. в шк.* 1973. № 11. С. 78–80.

Єрмакова С. Д. Про однорідність головних членів у односкладних реченнях. *Укр. мова і літ. в шк.* 1969. № 10. С. 33–35.

Кононенко В. І. Синтаксичні зв'язки в ускладненому реченні. *Укр. мова і літ. в шк.* 1980. № 1. С. 22–27.

Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2. Синтаксис. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Рад. школа, 1965. С. 126–141.

Курс сучасної української літературної мови: У 2 т. / За ред. Л. А. Булаховського. Т. 2. Синтаксис. Київ: Рад. школа, 1951. С. 114–124.

Лобода В. В. Однорідність у простому реченні. *Синтаксис словосполучення і простого речення.* Київ: Наук. думка, 1975. С. 186–201.

Слинько І. І. Речення з однорідними членами. *Укр. мова і літ. в шк.* 1976. № 12. С. 58–66.

Тоцька Н. І. Розділові знаки при однорідних членах речення. *Укр. мова і літ. в шк.* 1970. № 11. С. 75–82.

Український правопис. Київ: Наук. думка, 2019.

Шульжук К. Ф. Вивчення ускладнених речень. *Укр. мова і літ. в шк.* 1978. № 6. С. 50–58.

Вправи і завдання

Завдання 1. Законспектувати статтю: Кучеренко І. К. Логіко-синтаксична природа речень з однорідними членами. *Мовознавство*. 1976. № 4. С. 29–37.

Завдання 2. У поданих реченнях підкресліть однорідні члени речення. Визначте засоби поєднання однорідних членів речення. Поясніть розділові знаки. Дати повний синтаксично-морфологічний аналіз поданих речень.

1. Рибалки тим часом вивантажують решту риби, розвішують на пакіллях мокрі сітки (*О.Гончар*).
2. Дорога з Прилук на Суми лісиста, з горбами, долинами, озерами й байраками (*Г.Пономаренко*).
3. Чорнобиль та м'ята, барвінок та рута, калина, верба над водою, вишневий садок над ставочком, солом'яні стріхи та чорна пухка рілья – все сниться щоночі шпакові (*Дніпрова Чайка*).
4. Одна з найвизначальніших ознак справжнього таланту – це здатність до саморозвитку, невгамовна внутрішня потреба не зупинятися, не обмежуватися знайденим і досягнутим, уміти заглиблюватися більше й більше в художнє пізнання світу (*П.Загребельний*).
5. В сухім гарячій повітрі незабаром запахло сушеною травою, м'ятою, диким укропом, дерев'ям і тисячами гостро-солодких запахів зілля (*М.Івченко*).
6. Надходив весняний, запашний вечір напередодні храмового свята (*С.Васильченко*).
7. Ні про віщо душа не згадає, не затужить уже ні за чим (*Д.Загул*).
8. Ні спека дня, ні бурі, ні морози – не вб'є ніщо любов мою живу (*В.Сосюра*).
9. В їдальні коло дверей – натовп: діти, завідувача, якась чужа людина в окулярах – чоловік (*С.Васильченко*).
10. Село таки розрослося, краями своїми моститься на заліснених схилах (*Ю.Станинець*).
11. Справіку степи наші приваблювали просторами, родючістю, солодким плодом і солодкою водою (*П.Загребельний*).
12. Ось настала безсніжна, з лютими морозами зима (*Б.Харчук*).
13. Шаленство мріянь, захвати незнаним, бажання таємниць, віра в одкровення – все це згодом гине від зіткнень із холодною тверезістю розуму (*П.Загребельний*).
14. Але більшість їла що попало: огірки, яблука, груші, сливи, хліб (*О.Довженко*).
15. Вже вчувався йому святковий гомін слов'янської столиці, плескіт переможних знамен, музика, і сонце, і квіти на майданах (*О.Гончар*).
16. Перед ним на невеликому столикові лежав розгорнутий фоліант, старий та пожовклий, переплетений в шкурятяні товсті палітурки з застіжками (*І.Нечуй-Левицький*).

17. Квасоля в моїх земляків на столі щонайменше двічі на тиждень: або з капустою, або підбита вершками з мукою, або товчена з цибулею (*М.Дочинець*).
18. Пан дяк злякано дивився то на веслярів, то на стерничого, то вперед, на цю страшну воду (*Д.Мордовець*).
19. Настала тиха, місячним світлом пронизана ніч і привела з собою такий самий мирний, теплий осінній поранок (*О.Кобилянська*).
20. Але ж зірки миготять скрізь: і високо вгорі між деревами й навіть зовсім низько – між кущами (*Б.Антоненко-Давидович*).
21. Я почав жити нереальним, вимріяним життям моїх улюблених героїв (*Б.Антоненко-Давидович*).
22. Директор, хоч і з усмішкою вислухав, проте згодився (*О.Гончар*).
23. І зелений садок, і маленька пасіка в садку під горою, і зелена діброва на горах, і розмова з Лавріном за пасікою – все ніби завітчало свекрову хату квітками (*І.Нечуй-Левицький*).
24. І цей увесь світ тріпоче – міниться в моїх очах, і віддаляє, та й віддаляє лебедів (*М.Стельмах*).
25. Навчити дітей вірити в людей, приготувати їх до життя – нелегка справа (*В.Сухомлинський*).
26. Неспокій, рух і боротьбу я бачив скрізь – в дубовій, вербовій корі, в старих пеньках, у дуплах, в болотній воді, на поколупаних стінах (*О.Довженко*).
27. Та всі голоси: і зяблика, і вівсянки, і зеленушки, і навіть одуда – заглушувало кування зозулі (*О.Донченко*).
28. З-під білих кострубятих брів, з глибоких западин визирають добрі, а лукаві очі (*М.Коцюбинський*).
29. Треба давати собі (й читачеві) спочинок то в сміхові, то в розчуленості, то у втечі від своїх часів (*П.Загребельний*).
30. Прийшов приказ з волості рівняти шляхи, лагодити мости та насипать на багнах греблі (*І.Нечуй-Левицький*).

РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ. ВІДОКРЕМЛЕНІ ОЗНАЧЕННЯ І ПРИКЛАДКИ

Питання для перевірки засвоєння теоретичного матеріалу:

1. Визначення відокремлених членів речення.
2. Синтаксичні умови відокремлення другорядних членів.
3. Відокремлені означення.
4. Відокремлені прикладки.
5. Розділові знаки при відокремлених означеннях і прикладках.

Література

Основна

Бевзенко та ін. С. 133–137.

Вихованець, Синтаксис. С. 112–113;

СУЛМ, Морфологія. Синтаксис. С. 255–256; 258–262.

Шульжук, Синтаксис. С. 160–164.

Енциклопедія УМ: статті “Відокремлення”, “Кома”, “Тире”.

Додаткова

Гнатюк Г. М. Синтаксичні функції дієприкметників у сучасній українській літературній мові. *Мовознавство*. 1980. № 4. С. 18–27.

Дацюк І. Речення з відокремленими членами. *Дивослово*. 1995. № 3. С. 46–49

Іващенко Д. П. Відокремлені означення. *Укр. мова і літ. в шк.* 1972. № 11. С. 59–61.

Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2. Синтаксис. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Рад. школа, 1965. С. 141–156.

Курс сучасної української літературної мови: У 2 т. / За ред. Л. А. Булаховського. Т. 2. Синтаксис. Київ: Рад. школа, 1951. С. 127–131.

Слинько І. І. Речення із звертаннями, вставними словами, відокремленими членами. *Укр. мова і літ. в шк.* 1980. № 2. С. 45–51.

Український правопис. Київ: Наук. думка, 2019.

Вправи і завдання

Завдання 1. Дати повний синтаксично-морфологічний аналіз наведених речень.

Зразок

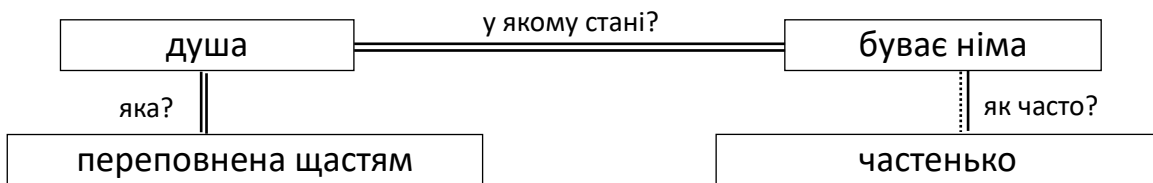
Душа, переповнена щастям, частенько буває німа (Дніпрова Чайка) – речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, поширене, повне, ускладнене відокремленим означенням.

Душа – підмет, простий, виражений іменником (загальна назва, назва неістоти, має абстрактне значення; жіночий рід, однина, називний відмінок, I відміна, мішана група).

Буває німа – присудок, складений іменний, виражений дієслівною зв'язкою *буває* (дієслово недоконаного виду, неперехідне, активного стану, дійсного способу, теперішнього часу, 3 особи однини) та іменною частиною – прикметником *німа* (якісний, жіночий рід, однина, називний відмінок, повна стягнена форма).

Переповнена щастям – відокремлене означення, узгоджене, поширене, постпозитивне, виражене дієприкметниковим зворотом.

Частенько – обставина часу, виражена обставинним прислівником.

Речення для аналізу.

1. А росяна травиця покірно стелиться перед косарем, напоєна гірськими рясними дощами, викупана щедрим сонцем (*І.Чендей*).
2. Пешт, східну частину міста, уже було майже цілком очищено від ворога (*О.Гончар*).
3. І мені, малому, не раз довелось за титаря плакати (*Т.Шевченко*).
4. Ви бачили пектораль, викопану юним Мозолевським, найщасливішим з усіх українських археологів? (*П.Загребельний*).
5. Стояло небо, дивне і сумне (*Л.Костенко*).
6. Зовні це був звичайний жебрак, у зеленому обірваному плащі, в рудому, незвичайно потертому кашкеті (*М.Івченко*).
7. Наказ вони мали один – зняти монастирські дзвони (*В.Шкляр*).
8. Винуватці тої катастрофи – два хлопчики літ семи-восьми та п'ятиліток-дівчинка – наче не чули сердитого матиного поклику (*М.Коцюбинський*).
9. Анна, панська наймичка, робітниця в покоях, марна й неначе бронзова статуя, стояла скромно в однім куті світлиці недалеко світла й дивилася великими, зворушеними, німим горем переповненими очима нерухомо на одну пару (*О.Кобилянська*).
10. Котились низом ниви, стелились горбами, повні, свіжі, багаті, та все чужі (*М.Коцюбинський*).
11. Дезорганізований раптовістю нічної атаки, ворог не встиг учинити скільки-небудь сильного опору (*О.Гончар*).
12. Отакий-то мій Ярема, сирота багатий (*Т.Шевченко*).
13. Спокійний та тихий на вдачу, він не любив гурту (*І.Нечуй-Левицький*).
14. Через балконні двері в кімнату лється вечірнє повітря, наповнене пахощами літнього саду (*М.Коцюбинський*).
15. Черешні крупні, жовтаво-білі, прозорі, запашні, прохолодні іще від ночі (*В.Земляк*).
16. У Цезаря, в одній з останніх книг Про Галлію, холодній і прозорій, є незабутнє місце (*Олег Ольжич*).
17. Четвертій з черги дитині, Нелі, сповнився рочок (*І.Вільде*).
18. Ескортовані юрбою обшарпаної малечі, Брянський і Черниш неквапом підіймались вузькою кривою вуличкою вгору... (*О.Гончар*).
19. Всі ми носимо своє дитинство, заховане глибоко в душі (*П.Загребельний*).
20. Надзвичайно лагідної вдачі, людяна і тактовна в поведженні, вона ніколи не піддавалася впливам театральних інтриг і сама якось уміла їх оминати (*М.Вороний*).

Завдання 2. Виписати речення з відокремленими прикладками.

Схарактеризувати прикладки за схемою: поширена / непоширена; препозитивна / постпозитивна; відокремлена / невідокремлена.

Пояснити причини відокремлення прикладок.

1. Для нього, для Баглая-молодшого, тут епіцентр життя (*О.Гончар*).
2. Старого шваба – лісника – зловили, прив'язали до дуба, погрожували вбити (*Ф.Потушняк*).
3. У горах моєму газді-аптекарю направду легшало (*М.Дочинець*).
4. Мордований, обідраний скороминучими владами, отаманами і різними батьками, без гасу, без солі, без сірників, без взуття, в грубій полотняній одежі стояв той дядько на шляхах історії і болючими очима дивився тільки на землю (*М.Стельмах*).
5. І хотілось їй, старій, впасти до сина, і облили його власними сльозами, й приголубити його, як маленьку дитину (*М.Івченко*).
6. Начальник штабу, широкоплечий, уже в літах, капітан Железняков направив його з Петром Федоренком у третю батарею першого дивізіону (*М.Стельмах*).
7. Пішов степом, сіромаха, сльози утирає (*Т.Шевченко*).
8. Жовтіє кульбаба – цей найневибагливіший поселенець і весняний першоцвіт київських схилів (*П.Загребельний*).
9. Народе рідний, степова стихіє, Безхитрісна, довірлива душа! Чому тебе, святого гречкосія, Так часто Божа ласка полиша? (*М.Руденко*).
10. Та й у моєму селі мене якимось ніколи не сприймали всерйоз як ученого чи там якогось директора, керівника, світило-пересвітило (*П.Загребельний*).
11. Ходить березень – вісник цвітіння і сплітає зірки у вінки (*П.Скунць*).
12. Напружений, незломно-гордий, Залізних імператор строф, – Веду ці вірші, як когорти, В обличчя творчих катастроф (*Є.Маланюк*).

РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ І ДОДАТКАМИ. УТОЧНЮВАЛЬНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Питання для перевірки засвоєння теоретичного матеріалу:

1. Відокремлені обставини.
2. Розділові знаки при відокремлених обставинах.
3. Питання про відокремлені додатки і розділові знаки при них.
4. Поняття про уточнювальні члени речення та їх співвідношення з відокремленими членами.
5. Відокремлення уточнювальних членів речення. Пунктуація у реченнях із уточнювальними членами

Література

Основна

Бевзенко, Литвин, Семеренко, Синтаксис. С. 138–140.

Вихованець, Синтаксис. С. 239–241.

Дудик, Прокопчук, Синтаксис. С. 216–223.

Каранська, Синтаксис. С. 84–90.

Синтаксис: Проблемні питання. С. 327–335; 363–375.

СУЛМ, Морфологія. Синтаксис. С. 256–258; 262–264.

СУЛМ, Синтаксис. С. 494–504.

Шульжук, Синтаксис. С. 163–166.

Енциклопедія УМ: статті “Відокремлення”, “Кома”, “Тире”.

Додаткова

Войнова О. Т. Відокремлені уточнюючі обставини. *Укр. мова і літ. в шк.* 1970. № 2. С. 66–69.

Дацюк І. Речення з відокремленими членами. *Дивослово.* 1995. № 3. С. 46–49.

Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2: Синтаксис. 2-е вид., перероб. і доп. Київ Рад. школа, 1965. С. 156–165.

Курс сучасної української літературної мови: У 2 т. / За ред. Л.А.Булаховського. Т. 2: Синтаксис. Київ: Рад. школа, 1951. С. 127–131.

Мельничайко В. Я. Уточнюючі члени речення та розділові знаки при них. *Укр. мова і літ. в шк.* 1978. № 3. С. 52–59.

Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення. Київ: ПП Я.Січовик, 2006. С. 54–61; 71–80.

Олійник Г. П. Про структурні особливості речень з відокремленими дієприслівниковими конструкціями. *Мовознавство.* 1977. № 1. С. 21–24.

Рогаль М. С. Відокремлені додатки. *Укр. мова і літ. в шк.* 1974. №1. С. 71–72.

Слинько І. І. Речення із звертаннями, вставними словами, відокремленими членами. *Укр. мова і літ. в шк.* 1980. № 2. С. 45–51.

Український правопис. Київ: Наук. думка, 2007.

Вправи і завдання

Завдання 1. Виконати повний синтаксично-морфологічний розбір поданих речень.

Зразок 1

По полях ми з Вишнею бродили восени, шукаючи зайців (М.Рильський) – речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, поширене, повне, ускладнене відокремленою обставиною.

Ми з Вишнею – підмет, складений, виражений словосполученням зі значенням сумісності – займенником *ми* (особовий, I особа, називний відмінок, множина) та іменником *Вишнею* (власна назва, назва істоти, має конкретне значення, чоловічий рід, однина, орудний відмінок, I відміна, м’яка група) з прийменником з.

Бродили – присудок, простий, виражений дієсловом недоконаного виду, неперехідним, активного стану, дійсного способу, минулого часу, множина.

По полях – обставина місця, виражена іменником (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; множина, місцевий відмінок, II відміна, м'яка група) з прийменником *по*.

Восени – обставина часу, виражена обставинним прислівником.

Шукаючи зайців – обставина мети, виражена дієприслівниковим зворотом.

Зразок 2

З-поза Тиси, через високі хребти гір, насувалися пелехаті кусні хмар (Ю.Станинець) – речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, поширене, повне, ускладнене відокремленою уточнювальною обставиною.

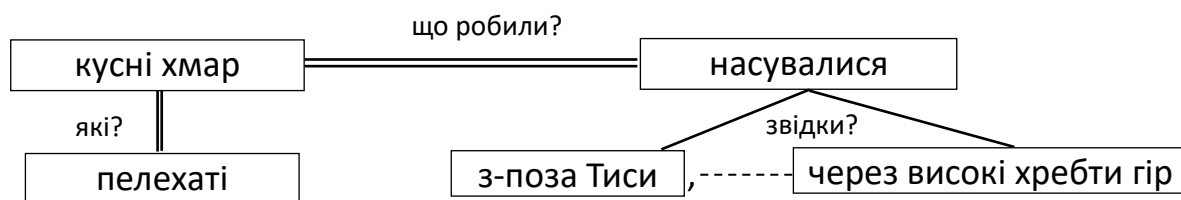
Кусні хмар – підмет, складений, виражений сполученням іменника *кусні* (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; множина, називний відмінок, II відміна, м'яка група) та іменника *хмар* (загальна назва, назва неістот, має конкретне значення; множина, родовий відмінок, I відміна, тверда група).

Насувалися – присудок, простий, виражений дієсловом недоконаного виду, неперехідним, активного стану, дійсного способу, минулого часу, множина.

Пелехаті – означення узгоджене, виражене прикметником (якісний, множина, називний відмінок, стягнена форма).

З-поза Тиси – обставина місця, виражена іменником (власна назва, назва неістоти, має конкретне значення; жіночий рід, однина, родовий відмінок, I відміна, тверда група) з прийменником *з-поза*.

Через високі хребти гір – обставина місця, виражена складним словосполученням іменника *хребти* (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; множина, знахідний відмінок, II відміна, тверда група), узгодженого з ним прикметника *високі* (якісний, множина, знахідний відмінок, повна стягнена форма) та іменника *гір* (загальна назва, назва неістот, має конкретне значення; множина, родовий відмінок, I відміна, тверда група) з прийменником *через*.

Зразок 3

Се новий тухольський боярин, Тугар Вовк, справляв великі лови на грубу звірину (І. Франко) – речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, поширене, повне, ускладнене уточненням до підмета.

Боярин – підмет, простий, виражений іменником (загальна назва, назва істоти, має конкретне значення; чоловічий рід, однина, називний відмінок, II відміна, тверда група).

Справляв – присудок, простий, виражений дієсловом недоконаного виду, активного стану, перехідним, дійсного способу, минулого часу, чоловічий рід, однина.

Новий – означення, узгоджене, виражене прикметником (якісний, чоловічий рід, однина, називний відмінок, повна стягнена форма).

Тухольський – означення, узгоджене, виражене прикметником (відносний, чоловічий рід, однина, називний відмінок, повна стягнена форма).

Тугар Вовк – прикладка, виражена складеною власною особовою назвою.

Лови – додаток, прямий, безприйменниковий, придієслівний, виражений іменником (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; множина, знахідний відмінок).

Великі – означення, узгоджене, виражене прикметником (якісний, однина, тверда група, знахідний відмінок, повна стягнена форма).

На звірину – додаток, непрямий, прийменниковий, приіменниковий, виражений іменником (загальна назва, назва істоти, має конкретне значення; жіночий рід, однина, знахідний відмінок, I відміна, тверда група).

Грубу – означення, узгоджене, виражене прикметником (якісний, жіночий рід, однина, тверда група, знахідний відмінок, повна стягнена форма).

Речення для аналізу

1. Зійшла вода з Дніпрових берегів, збудивши в лозах челядь комарину (М.Руденко).
2. Козаки вживали також мамалигу, тобто кашу з проса чи кукурудзи (Д.Яворницький).
3. Лис Микита обереженько, лисячим звичаєм, виліз із нори (І.Франко).
4. Крім вищого начальства, маршруту полку ніхто не знав... (О.Гончар).
5. Недалеко од Богуслава, коло Росі, в довгому покрученому яру розкинулось село Семигори (І.Нечуй-Левицький).
6. Світає! То ранку чистого пробивсь крізь хмари листу усміх дивний і нас, стріваючи, вітає (Олександр Олесь).
7. Коло самого дому, під вікнами, росли кущі жовтої акації, купи мальви (І.Нечуй-Левицький).
8. Бігли мовчки, випереджаючи один одного, перечіпаючись, падаючи, метаючись від кожного вибуху то в один, то в другий бік (О.Гончар).
9. Опріч Гафійки, було ще два наймити (М.Коцюбинський).
10. Григорій, зніжковівши, зв'язав віршовку посередині, прив'язав до хлівця і, не оглядаючись, пішов собі (І.Багрянний).
11. Крім легких “сорокап’яток”, ніяка інша артилерія не переправлялась на цій глухій ділянці фронту з важкодоступним протилежним берегом (О.Гончар).
12. Дорога, майнувши сірим хвостом, безшумно сховалася в зелені хлібів (В.Винниченко).
13. Особливо вигідним було це місце зараз, в нестерпну ярмаркову спеку

(*О.Гончар*).

14. За селом Тухлею, зараз же близ водопаду, стояла насеред поля величезна липа (*І.Франко*).
15. Не змовкаюче серед темноти “ура” підіймалося все вище, оперізуючи вершину (*О.Гончар*).
16. Рано, разом з сонцем, прокинулась і Харитя (*М.Коцюбинський*).
17. На луках, понад Ташанню, густими хвилями перекочувався туман (*Гр.Тютюнник*).
18. Чернишеві на час артпідготовки випало бути старшим, тобто командувати з'єднаним вогнем усіх трьох мінрот (*О.Гончар*).
19. Ягід навколо, особливо дикої малини, була сила-силенна (*О.Донченко*).
20. Все в тім садку повите для нас таємницею, починаючи з самого дядька Романа, з його ніколи до кінця не розгаданою усмішкою (*О.Гончар*).
21. Пташки перестали літати і, причаївшись на деревах, порозкривавши дзьобики, важко дихали під скоцюрбленим листям (*Б.Харчук*).
22. Чіпка, наперекір світові й людям, якийсь веселий, радісний (*Панас Мирний*).
23. Мелодія, опанувавши душею, загніздившись там, не хутко німіє (*М.Коцюбинський*).
24. Причепурившись, почистивши зброю, більшість бійців лягає спати (*О.Гончар*).
25. На кладці, обнявшись, стояли дві дівчини і, забувши про все на світі, виводили стару сумовиту пісню (*М.Стельмах*).
26. І ось тепер, через двадцять років після тих подій, після не відомих світові, свого часу замовчаних, а згодом майже забутих кривавих днів “підземного визволення” Белграда Чорний з товаришами хотів зробити про це фільм (*П.Загребельний*).
27. О восьмій годині, приголомшуючи шум і гуркіт, услав подвір'я і млинові мури важкий переможно-розпачливий гудок (*М.Івченко*).
28. З усіх боків монастиря сади – сливники, горішники, груші і яблуні (*У.Самчук*).
29. Це було літом, саме в жнива (*М.Коцюбинський*).
30. Всупереч зовнішній легковажності, Люба напрочуд чесно вмiла зберігати таємниці (*О.Гончар*).

Завдання 2. Визначте у поданих речення уточнювальні члени і схарактеризуйте їх.

1. Гей, давно, за літ хлоп'ячих, Був нас гурт метких, гарячих... (*В.Мова*).
2. В кінці села, коло самої Раставиці, стояла хата старого Петра Джері (*І.Нечуй-Левицький*).
3. Колись, давненько вже, поїхав я навесні до одного мого доброго приятеля (*Остап Вишня*).
4. На помості, під стінами, на розторощених полицях, лежать, стоять, висять книги (*У.Самчук*).
5. По подвір'ю – від хати до хліва й назад – снувала невисока худорлява

- жінка (*В.Малець*).
6. Край села, у глибокій долині, біг поміж волоських горіхів струмок (*М.Коцюбинський*).
 7. От сих різдвяних свят, на самої Маланки, Дурний школяр Денис, запрягши Шкапу в санки, Із школи поспішав до батька ночувати (*Є.Гребінка*).
 8. Праворуч, за десятки чи, може, й сотні кілометрів, стоять мовчазно темно-сині Карпати в клубках срібних, сліпучо-білих хмар... (*О.Гончар*).
 9. Наступного дня, перед вечором, раптом забили на сполох дзвони усіх київських церков (*В.Малик*).
 10. На третій тарілці лежали шматочки, грамів по п'ятдесят, хліба (*П.Автомонов*).
 11. Крім мов окремих, національних, ще є мова – вселюдська – мова серця, мова душі (*О.Гончар*).
 12. Після ліцитації, другого року на русальні свята, вся природа була одягнена в чарівну зелень (*Л.Дем'ян*).
 13. Раніш, до революції, в місті сонно жили напрочуд живучі, ледачі люди (*Б.Антоненко-Давидович*).
 14. Там, на веранді, насупився й мовчить батько (*Б.Антоненко-Давидович*).
 15. Тут, біля обійстя старого, поточина ставала Рікою (*М.Дочинець*).
 16. Під кущем, кроків за двадцять від мене, сидів величезний вовк (*В.Шкляр*).
 17. Легше було йти навскоси, проти води (*М.Дочинець*).
 18. У віддаленому кутку барака, біля завішеного чорним маскувальним папером вікна, у зловісній напруженій тиші все ще вовтузився, одягаючись, старий француз Жан (*В.Малик*).
 19. Пополудні, а точніше – в раннє надвечір'я, зібрались вони велетенською зграєю й ширяли над полем між лісом і селом (*Є.Гуцало*).
 20. За сірим столиком, за чорним грімкотливим телефоном, перед батьком сидів коричневий з лица, довгоносий і худий чоловік... (*М.Вінграновський*).

РЕЧЕННЯ ЗІ ВСТАВНИМИ І ВСТАВЛЕНИМИ КОМПОНЕНТАМИ. ЗВЕРТАННЯ

Питання для перевірки засвоєння теоретичного матеріалу:

1. Визначення вставних слів, словосполучень і речень.
2. Лексико-граматичні розряди вставних слів. Поняття про вставні словосполучення.
3. Функціонально-семантичні розряди вставних слів, словосполучень і речень.
4. Функціонально-семантична роль вставлених слів, словосполучень і речень.
5. Розділові знаки при вставних та вставлених словах, словосполученнях і реченнях.
6. Функціонально-синтаксична роль звертання. Вокативні речення.
7. Розділові знаки при звертаннях.

Література

Основна

Бевзенко та ін. С. 140–146.

Вихованець, Синтаксис. С. 112; 131; 276–277.

СУЛМ: Синтаксис. С. 224–231.

Шульжук, Синтаксис. С. 166–175.

Енциклопедія УМ: статті “Вокативне речення”, “Вставлені слова, словосполучення і речення”, “Вставні слова, словосполучення і речення”, “Звертання”, “Кома”, “Тире”.

Додаткова

Дудик П. С. Звертання-речення в сучасній українській мові. *Укр. мова і літ. в шк.* 1971. № 5. С. 37–43.

Жайворонок В. В. Вставлені речення та розділові знаки при них. *Укр. мова і літ. в шк.* 1980. № 6. С. 16–19.

Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2: Синтаксис. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Рад. школа, 1965. С. 165–177.

Курс сучасної української літературної мови: У 2 т. / За ред. Л. А. Булаховського. Т. 2: Синтаксис. Київ: Рад. школа, 1951. С. 131–134.

Скаб М. Вокативні речення сучасної української мови. *Українська мова.* 2002. № 1. С. 32–41.

Скаб М. С. Кличний відмінок та його синтаксичні функції (навчально-методичний аспект). *Укр. мова і літ. в шк.* 1990. № 1. С. 64–66.

Тоцька Н. І. Розділові знаки при вставних словах, словосполученнях і реченнях. *Укр. мова і літ. в шк.* 1971. № 10. С. 77–80.

Український правопис. Київ: Наук. думка, 2019.

Яценко І. Т. Чи є звертання членом речення? *Синтаксична будова української мови.* Київ: Наук. думка, 1968. С. 83–92.

Вправи і завдання

Завдання 1. Дати повний синтаксично-морфологічний аналіз наведених речень.

Зразок 1

“Кобзар” не став і, сподіваємось, ніколи не стане книгою архаїчною (О. Гончар) – речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, поширене, повне, ускладнене однорідними присудками і вставним словом *сподіваємось* зі значенням вірогідності, ймовірності.

“Кобзар” – підмет, простий, виражений іменником (власна назва, назва неістоти, має конкретне значення; чоловічий рід, однина, називний відмінок, II відміна, м’яка група).

Не став книгою – присудок, складений іменний, виражений дієслівною зв’язкою – дієсловом *не став* (доконаний вид, неперехідне, активного стану, дійсний спосіб, минулий час, однина) та іменною частиною

(призв'язковим членом) *книгою* (іменник, загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; жіночий рід, однина, орудний відмінок, I відміна, тверда група).

Не стане книгою – присудок, складений іменний, виражений дієслівною зв'язкою – дієсловом *не стане* (доконаний вид, неперехідне, активного стану, дійсний спосіб, майбутній час, 3 особа, однина) та іменною частиною (призв'язковим членом) – *книгою* (іменник, загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; жіночий рід, однина, орудний відмінок, I відміна, тверда група).

Архаїчною – означення, узгоджене, виражене прикметником (якісний, однина, жіночий рід, орудний відмінок, повна стягнена форма).

Зразок 2

Індик взмайнув літатъ (хоч зроду не літав) (П.Білецький-Носенко) – речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, непоширене, повне, ускладнене вставленим неповним двоскладним реченням із значенням побіжного (мимовільного) зауваження, доповнення.

Індик – підмет, простий, виражений іменником (загальна назва, назва істоти, має конкретне значення; чоловічий рід, однина, називний відмінок, II відміна, тверда група).

Взмайнув літатъ – присудок, складений дієслівний, виражений допоміжним дієсловом *взмайнув* (доконаний вид, неперехідне, активного стану, дійсний спосіб, минулий час, чоловічий рід, однина) та неозначеною формою дієслова *літатъ* (недоконаний вид, неперехідне, активний стан).

Зразок 3

Дозволь мені, мій вечоровий цвіте, упасти зерням в рідній борозні (В. Стус) – речення просте, спонукальне, неокличне, стверджувальне, односкладне, означено-особове, поширене, повне, ускладнене поширеним звертанням *мій вечоровий цвіте*.

Дозволь – головний член, простий, виражений дієсловом доконаного виду, неперехідним, активного стану, наказового способу, 2-а особа однини.

Мені – додаток, непрямий, виражений займенником (особовий, однина, давальний відмінок).

Упасти – додаток, непрямий, виражений неозначеною формою дієслова (доконаний вид, неперехідне, активний стан).

Зерням – додаток, непрямий, виражений іменником (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; середній рід, однина, орудний відмінок, IV відміна).

В борозні – обставина місця, виражена іменником (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення, жіночий рід, однина, місцевий відмінок, I відміна, тверда група) з прийменником *в*.

Рідній – означення, узгоджене, виражене прикметником (якісний, тверда форма, однина, місцевий відмінок).

Речення для аналізу

А

1. Душевну драму в повсякденному житті, на жаль, не вважають справжньою катастрофою (*М.Матіос*).
2. Я ж артистичної, як знаєте, натури... (*Леся Українка*).
3. Виходить, треба-таки розумітися на мистецтві? (*М.Рильський*).
4. Але ви, я бачу, зайняті! (*М.Нечай*).
5. Ловлять рибку на черв'яка, на коника, на макуху (коноплянку), на хліб (*Остан Вишня*).
6. І “Ніч яка, господи, місячна, зоряна”, і “Ой видно село”, і “Їхав козак на війноньку” мають своїх відомих на ім'я – не всім, звичайно, – авторів (*М.Рильський*).
7. Малий чабанець (що може вивчитись на чабанчука, й вийти на чабаненка і, нарешті, заступити батька-чабана) повертається смерком додому (*Ю.Яновський*).
8. Земле, моя всеплодющая мати! (*І.Франко*).
9. Може, співає, може, сміється, а може, зайшлося від плачу (*М.Коцюбинський*).
10. Правду кажучи, йому й самому кортіло довантажити підводи ще бодай сотнею мін (*О.Гончар*).
11. Власне, поет чи, точніше, наростаюча слава його й покликала сюди Івана Оскаровича, людину, по горло зайняту, перевантажену безліччю обов'язків, буденних клопітних справ... (*О.Гончар*).
12. Зо мною – слухай же! – остались Данило, чура мій, та я, та Пріся, донечка моя (*Т.Шевченко*).
13. Прийшлося сусідові, мовляв, хоч сядь та й плач (*Леся Українка*).
14. Мабуть, кожна людина сама повинна шукати найкоротшу дорогу до істини (*О.Гончар*).
15. Христя (так її звали) зосталася малою після батька-матері (*Панас Мирний*).
16. Буває, часом спіпну від краси (*Л.Костенко*).
17. Одним словом – Докія тішилася великим поважанням у цьому селі (*О.Кобилянська*).
18. Звали нашого діда, як я вже потім довідавсь, Семеном (*О.Довженко*).
19. Але в житті я свій, може, хист (Коли він є) по вітру не розмаю (*М.Рильський*).
20. Злість, кажуть, сатані сестриця (*І.Котляревський*).
21. Прощайте, росяні долини і села, сповнені краси (*О.Підсуха*).
22. Там тополі у полі на волі (Хтось на заході жертву приніс) З буйним вітром, свавольним і диким, Струнко рвуться кудись в далечінь... (*П.Тичина*).
23. Чи довго ти, старий, будеш водиться отут поміж стіжками? (*І.Нечуй-Левицький*).

24. Василь, признатись по правді, боїться того сухого дерева (*І.Цюпа*).
25. Адже він вище своєї клуні ніколи не вилазив, це вони знають напевно (*О.Гончар*).
26. Климко став навколішки, припав до води – холодна та добра! – тоді вмився і втерся галстуком од матроски (*Гр.Тютюнник*).
27. На жаль, щоденникові записи мало відкривають справжню природу людини (*М.Матіос*).
28. Сестрице люба, я тобі бажаю Ясного щастя (коли се не мрія!) (*Леся Українка*).
29. Як звичайно, в неділю батьки йдуть до церкви, а лишаяються самі діти (*У.Самчук*).
30. На щастя, перед полуднем і день повеселішав (*У.Самчук*).
31. Чи ти знав, Грицю, Данила Мороза дочку, Марину? (*Марко Вовчок*).
32. Суднові, здається, не буде краю (*О.Гончар*).
33. А тут, на сором мені, люди йдуть на нас, та ще юрбами (*І.Нечуй-Левицький*).
34. І от в цей момент, пам'ятаю, мене хтось сильно одпихнув до стіни і проліз наперед (*В.Винниченко*).
35. Після смерті батька та матері (вони під холеру померли обоє одного таки й року) громада оддала сироту далекій родичці – вдові Вовчисі (*Панас Мирний*).

Б

1. Чи довго ти, старий, будеш водиться отут поміж стіжками? (*І.Нечуй-Левицький*).
2. Поділять тебе, земле, ой поділять (*М.Коцюбинський*).
3. Поважне і сиве, як старий дідуган, місто, здавалося, застигло в тьмі морозної зимової ночі (*Г.Михайличенко*).
4. Агей, поети, глибше тон (*П.Тичина*).
5. Прощайте, росяні долини і села, сповнені краси (*О.Підсуха*).
6. Земле, моя всеплодющая мати! (*І.Франко*).
7. Ну, дам двадцять копійок, ти! (*В.Винниченко*).
8. Слово, моя ти єдина зброє, Ми не повинні загинуть обоє! (*Леся Українка*).
9. Завтра! Ой, як же далеко ти, завтра (*О.Гончар*).
10. Заграйте, дзвони, Хоч раз до бою весело! (*Д.Загул*).
11. Ти звідки, пісенько весела, До мене пташкою прийшла? (*Д.Загул*).
12. І, може, в тихій твоїй хаті я буду я буду знову розмовляти з тобою, друже мій (*Т.Шевченко*).
13. Ласкавий читачу мій, розкажу тобі казку (*В.Винниченко*).
14. На моє глибоке переконання, читач має бути готовий до серйозної розмови з письменником (*В.Дрозд*).
15. О земле, велетнів роди! (*П.Тичина*).
16. За українським звичаєвим правом, елементом договірної процедури був потиск руки і випивання могорича (*Газета “Дзеркало тижня”*).
17. А, може, ти б уже перестала плакати, доню! (*І.Нечуй-Левицький*).
18. Вдень не лише сонце – все небо, здавалось, палило, дихало спекою

(*О.Гончар*).

19. Виходить, була таки легенда, про нього складена! (*В.Винниченко*).
20. Попри це, Марта вирішила швидше перейти на протилежний бік вулиці й загубитися в натовпі (*І.Роздобудько*).

ПОРЯДОК СЛІВ У ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ. СЛОВА-РЕЧЕННЯ

Питання для перевірки засвоєння теоретичного матеріалу:

1. Поняття про порядок слів у реченні.
2. Семантична, синтаксична й стилістична функції порядку слів у реченні.
3. Прямий і зворотний (інверсійний) порядок слів.
4. Синтаксичне й актуальне членування речення.
5. Загальне поняття про слова-речення. Їхні ознаки.
6. Групи слів-речень за комунікативним використанням.

Література

Основна

Бевзенко та ін. С. 105–106, 117–122.

Вихованець, Синтаксис. С. 100–102, 148–157.

СУЛМ: Синтаксис. С. 289–303.

Шульжук, Синтаксис. С. 138–144, 176–181.

Енциклопедія УМ: статті “Актуальне членування речення”, “Інверсія”, “Порядок слів”, “Слова-речення”.

Додаткова

Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П. Граматика української мови. Київ: Рад. школа, 1982. С. 180–181.

Дудик П. С. Питальні речення і питальні слова-речення. *Укр. мова і літ. в шк.* 1975. № 1. С. 26–36.

Дудик П. С. Синтаксично нерозкладні речення, що виражають емоції. *Укр. мова і літ. в шк.* 1972. № 11. С. 32–38.

Дудик П. С. Слова-речення **Так, Ні** та їх синоніми. *Укр. мова і літ. в шк.* 1972. № 4. С. 26–32.

Дудик П. С. Спонукальні речення і слова-речення. *Укр. мова і літ. в шк.* 1971. № 5. С. 37–43.

Єрмоленко С. Я. Стилістичне значення порядку слів. *Укр. мова і літ. в шк.* 1972. № 8. С. 29–38.

Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2: Синтаксис. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Рад. школа, 1965. С. 108–113, 118–126.

Курс сучасної української літературної мови: У 2 т. / За ред. Л. Булаховського. Т. 2. Синтаксис. Київ: Рад. школа, 1951. С. 134–141.

Завдання 1. З'ясуйте, у котрих із речень порядок слів прямий, а в котрих – зворотний. Поясніть стилістичну доцільність інверсії.

1. Теплий осінній день хилився до вечора. Вже від полудня “самарило” на дощ. Від Хустського замку здіймалося пасмо хмар. Помаленьку, нехотя, як лінивий чоловік береться до роботи, сунулися хмари на гори.

Понад вечір із-за Велятинських гір нагло піднялася буря. Подув сильний вітер і, немов на невидимих крилах, переніс бурю на долину, над село (Ю.Станинець).

2. Тягнеться Юра топтаною із дитинства стежкою. Кланяються йому ниви зеленої кукурудзи, шепчуть земляцьке поздоровлення вусаті колоски збіжжя, клонять покірно свої пожовклі голівки. Луги стелять під ноги яскраво-бархатні килими, а кучерява м'ята гостить п'янкими пахощами (Ю.Станинець).

3. Ремонтують пароплав. Він стоїть порожній високо на воді біля причалу. Каменем обривається в море пристань. Внизу блищить мутна вода. Тут досить глибоко. Декілька позіхайлів – і між ними я – стоїмо, дивлячись на корму. Прив'язавши дошки до борта, сидить на ній і похитується маляр. Він рішуче п'яний і удає із себе митця. Пензлем він кладе задумливо мазки, примружуючи око і співаючи пісню. Співати він не вмів і пісні зовсім не знає. Але це не шкодить йому тягти й безкінечно повторювати два рядки пісні. Два рядки – й довга мелодія без слів зачиненим ротом. Знову два рядки – і мелодія (Ю.Яновський).

4. Омиті були сади, баштани, городи, поля. На чистих яблуках і сливах, укритих ніким не займаною патиною, бриніли найчистіші дощові краплини, вилискуючи й перекочуючись з плоду на плід і падаючи на землю.

Тут і кінчається наша картина.

Від людського життя і навіть від життя цілих поколінь людей залишається на землі тільки прекрасне (О.Довженко).

5. Був ранок. Був туман. Було сто тисяч війська. І меч свячений був. Усе було тоді (Л.Костенко).

6. Минули трохи згодом косовиця й жнива. Малина й вишні одійшли давно. Поспіли груші й яблука на Спаса. Штани мені пошили нові з довгими холошами і повели до школи (О.Довженко).

7. Чорний просмолений дерев'яний міст був пасткою вночі і страхом удень, а у снах ніколи не вдавалося його перейти. Під час повені він двигтів, тремтів, і всі чекали, що він завалиться. По ньому ходили люди, собаки, а під ним жили духи, може, тролі, може, водяники. Це завдяки їм міст не завалювався, тільки випадали окремі дошки на помості, а так усе було гаразд. А потім міст розібрали, і поки не побудували бетонний, ставили тимчасові просто на воді, на брилах. Повінь їх зносила. Повінь зруйнувала навіть новий, грандіозний бетонний міст, відкусивши від нього добрий шмат і віднісши останки на відстань тридцять метрів (Г.Пагутяк).

8. Це було ввечері. А вдосвіта все зяло пустою. Такого божевільного снігу містечко не пам'ятало. Зрівнялися вулиці, дахи і верхівки дерев, що стекли від морозу. Десь унизу вили до хрипоті собаки, стогнали корови, іржали і рвалися коні. Вичахлі будинки ціпеніли зі страху, перегукувалися димарями. Скрізь

царював білий велет, і порвані жили електропередач зробили його неприступним (*Л.Пономаренко*).

9. Дотліла на західньому крайнебі цитринна смуга і згинула в млистих запонах, під сутінками вітряного вечора. Зірвався сніг і косо завіяв: такий густий, що ні билінки не видно на обочинах (*В.Барка*).

10. Був гарний весняний ранок. Кучеряві монастирські акації цвіли саме й пахли страх як. Гули бджоли, щebetало птаство. З-за церкви сонечко гріло. Зеленіла травичка. Стежечки білили. Сюди й туди вештались люди, хто в церкву, хто до схимника (*А.Тесленко*).

Завдання 2. Дати структурно-синтаксичну характеристику наведених речень. Виявити нечленовані речення і подати їх функціональну характеристику.

Речення для аналізу

1. – Гаразд, гаразд, мовчатиму, коли так хочеш (*Леся Українка*).
2. Гімназист зблід і зарепетував: – Назад! Назад! (*П.Панч*).
3. – Ото такий твій тато? Гаразд! – протяг один із солдатів (*П.Панч*).
4. Татка, мабуть, свого шукав. Ой ти ж горе! (*П.Панч*).
5. Коли будеш, Євгене, уже старим, ... згадай оцей край, оцей струмок. – Добре... (*О.Гончар*).
6. – Цить! – тихо, потайки шепоче йому сестра й пучкою показує у вікно (*С.Васильченко*).
7. – Ви не втрачайте надії. Я буду говорити про вас... – Звісно (*Г.Тютюнник*).
8. Чи добре якажу, чи, може, ні? – Так! Добре! Бедемо музичить! – Ревнув Ведмідь – розумна голова (*Л.Глібов*).
9. Так вам, здається, більше подобається? – Ніскільки (*О.Чорногуз*).
10. Гаразд, добре! Усього навезу! – сміється гірко Пилип (*Панас Мирний*).
11. – Та й справді! – пристала на жінчину думку Дарина. – Отож! (*І.Вирган*).
12. З Новим роком, товариші! – поздоровили нас командир роти і партизани. – З Новим щастям! (*О.Гончар*).
13. – Овва! – крикнув молдован... (*А.Свидницький*).
14. – Гвалт! Гвалт! – закричала Мелашка (*І.Нечуй-Левицький*).
15. – Та ви вже, матінко, бувала... – Аякже... (*М.Нагнибіда*).
16. Цить, серце, цить (*П.Тичина*).
17. Гей, було це за дідів, Ні, брешу, за прадідів (*І.Манжура*).
18. Хреститися вмієте? – поцікавився батюшка в Рити. – Ні? (*Г.Тютюнник*).
19. Ет, проти ночі отаке Верзеш,старий, – дітей страхати (*Є.Плужник*).
20. [Єпископ:] Ти, сину мій, зо мною підеш. [Парвус:] Ні! (*Леся Українка*).

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ,
на основі яких формуються завдання модульних контрольних робіт та
екзаменаційних білетів з курсу «Прикладне українське мовознавство»
(Синтаксис словосполучення і простого речення)

1. Предмет синтаксису. Розділи синтаксису. Зв'язок синтаксису з лексикою, морфологією та фонетикою.
2. Словосполучення як синтаксична одиниця. Розрізнення лексичних, фразеологічних та синтаксичних словосполучень. Роль лексичних і фразеологічних словосполучень у складі синтаксичного (вільного) словосполучення.
3. Прості і складні словосполучення.
4. Основні типи синтаксичних зв'язків між членами словосполучення і речення. Сурядні словосполучення. Підрядні словосполучення.
5. Типи підрядного зв'язку та їхні різновиди між членами словосполучення і речення.
6. Синтаксичні відношення між членами словосполучення та речення, їхні основні типи.
7. Засоби вираження синтаксичних зв'язків і синтаксичних відношень між членами словосполучення і речення.
8. Синтагма та її співвідношення зі словосполученням.
9. Речення як синтаксична одиниця, його ознаки.
10. Предикативність як найголовніша ознака речення.
11. Типи речень за метою висловлювання, модальністю, емоційністю.
12. Типи речень за структурою (будовою).
13. Просте непоширене двоскладне речення. Підмет, його типи та способи вираження.
14. Присудок, його структурні типи. Простий присудок та способи його вираження. Тире на місці нульової зв'язки.
15. Складений присудок, його різновиди та способи вираження.
16. Зв'язка та її роль у складеному присудку.
17. Складний присудок, його різновиди та способи вираження.
18. Односкладні речення та їхні типи. Означено-особові речення як тип односкладних речень та способи вираження в них головного члена.
19. Неозначено-особові речення та способи вираження в них головного члена.
20. Узагальнено-особові речення та способи вираження в них головного члена.
21. Безособові речення, їхні різновиди та способи вираження в них головного члена.
22. Інфінітивні речення.
23. Номінативні (називні) речення.
24. Просте поширене речення. Другорядні члени речення. Додаток та його типи. Прямий додаток та способи його вираження.
25. Непрямий додаток та способи його вираження.
26. Означення, його типи та способи вираження їх.

27. Прикладка. Основні способи розпізнавання прикладки і пояснюваного нею слова.
28. Обставини (загальна характеристика). Обставини способу дії, міри й ступеня та способи вираження їх.
29. Обставини місця й часу та способи вираження їх.
30. Обставини причини й мети та способи вираження їх.
31. Обставини умови й допустовості та способи вираження їх.
32. Повні і неповні речення. Типи неповних. Тире в неповних реченнях.
33. Просте ускладнене речення. Речення з однорідними членами.
34. Розділові знаки в реченнях з однорідними членами.
35. Відокремлені другорядні члени речення. Природа відокремлення. Умови відокремлення. Відокремлені узгоджені означення.
36. Відокремлені неузгоджені означення.
37. Відокремлені прикладки.
38. Відокремлені обставини.
39. Відокремлені додатки. Уточнювальні члени речення.
40. Розділові знаки при відокремлених і уточнювальних членах речення.
41. Речення зі вставними словами, словосполученнями і реченнями.
42. Речення зі вставленими словами, словосполученнями і реченнями.
43. Розділові знаки при вставних і вставлених словах, словосполученнях і реченнях.
44. Звертання і вокативні речення. Розділові знаки при звертаннях.
45. Слова-речення та їхні ознаки. Типи слів-речень і способи вираження їх.
46. Порядок слів у реченні та його функції в сучасній українській літературній мові.

Навчальне видання

САБАДОШ Іван Васильович
ГАЛАС Алла Михайлівна

ПРИКЛАДНЕ УКРАЇНСЬКЕ
МОВОЗНАВСТВО

СИНТАКСИС
СЛОВСПЛУЧЕННЯ
І ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

ПРАКТИКУМ

Навчально-методичний посібник для студентів
спеціальності 035 Філологія,
спеціалізації 035.01 Українська мова та література

Коректура авторів

Підписано до друку 21.04.2023 р. Формат 60x84/16
Папір офсетний. Друк різнографічний.
Наклад 100 прим. Умовн. друк. арк. 4.

Розтиражовано з готових оригінал-макетів
ФОП Роман О.І., м. Ужгород, вул. Ш.Петефі, 34/1.
Тел.: 0509771656